Maciej Boryna

Małomice
na rubieży Borów Dolnośląskich

Małomice 2008

Projekt okładki
Maciej Boryna

Recenzja
prof. dr hab. Hieronim Szczegóła

Współpraca
Muzeum Ziemi Szprotawskiej
Towarzystwo Bory Dolnośląskie
Urząd Miejski w Małomicach
Biblioteka Publiczna Gminy i Miasta Małomice
Krzysztofa Danielkowska
Waldemar Jędroszkowiak
Małgorzata Boryna
Katarzyna Boryna

Wydawca: Urząd Miejski w Małomicach
pl. Konstytucji 3. Maja 1
67-320 Małomice
www.malomice.pl

Maciej Boryna

Małomice na rubieży Borów Dolnośląskich

„Opracowanie zasługuje jak najbardziej na druk, gdyż może być przydatne zarówno dla celów turystyczno-informacyjnych, jak i dla potrzeb mieszkańców i pomoc dydaktyczna dla szkół…”

prof. dr hab. Hieronim Szczegóła

Zielona Góra, luty 2008

Od autora

Szanowni Czytelnicy

Za pośrednictwem niniejszej publikacji pragnę Was serdecznie zaprosić do zapoznania się z walorami nadbobrzańskiej Gminy Małomice.
W książce opisano nie tylko jej ciekawe dzieje, lecz również przedstawiono charakterystykę geograficzną, przyrodniczą i kulturową. Praca zawiera ponadto informacje przydatne dla turystów oraz pasjonatów regionu.

Regionalistów i nie tylko ich od dawna irytuje brak jakiegokolwiek polskojęzycznego rozwiniętego opracowania poświęconego historii i specyfice ziemi małomickiej. Mogłoby się zdawać, że przeszłość ubogo doświadczyła ten teren, skoro dotąd napisano o nim maksymalnie kilka stron tekstu. Nic bardziej mylnego! Przy głębszych poszukiwaniach okazuje się bowiem, że Małomice są kulturowo bogate i w wielu przypadkach wyjątkowe. I nie sposób ująć tego wszystkiego w ramach tejże publikacji.
Mieszkańcy Gminy Małomice chcą być świadomi rodzimego dziedzictwa kulturowego, by móc je właściwie chronić i należycie nim gospodarować.
Mam nadzieję, że książka spełni Państwa oczekiwania i każdy znajdzie w niej dla siebie coś interesującego.

Dziękuję Burmistrzowi Małomic Pani Małgorzacie Janinie Sendeckiej za daleko idącą pomoc, zrozumienie oraz owocną współpracę na rzecz popularyzacji wiedzy o Gminie.

Maciej Boryna

I. WITAMY w GMINIE MAŁOMICE

Zielona wyspa w Borach Dolnośląskich

Wyspa w borach? – A tak. Ponieważ większa część gminy, położona w Borach Dolnośląskich, posiada naturalne granice w postaci cieków wodnych, które stanowią rzeki Bóbr, Kwisa i Ruda oraz leśne mokradła. Na mapie Polski można ją łatwo rozpoznać, wyszukując odcinka, gdzie Bóbr tworząc na mapie „uskok” płynie ze wschodu na zachód.
Małomice przez setki lat tworzyły rozległe hrabstwo, obejmujące duże połacie leśne na południu i uprawy rolne na północy. Teren ten już w starożytności zasłynął dzięki występowaniu cennej kopaliny, a mianowicie rudy darniowej żelaza, znajdującej się tuż pod powierzchnią ziemi. Ponadto z tutejszej gliny wyrabiano solidne cegły, a na bazie doskonałej jakości wody warzono ceniony w Niemczech gatunek piwa.
O czystości środowiska i atrakcyjności przyrodniczej niech świadczy fakt, że na terenie gminy znajdują się trzy użytki ekologiczne, dwa obszary chronionego krajobrazu, obszar wysokiej ochrony bardzo czystych wód podziemnych, uroczyska. Do tego dwa parki podworskie, cała gama drzew pomnikowych, cenne krajobrazowo doliny potoków i mokradła, reprezentowane przez urokliwe nazwy jak na przykład „Łabędzi Staw” albo „Żurawie Bagno”. Południowa część gminy, leżąca w Borach Dolnośląskich, objęta jest Ptasią Dyrektywą Europejskiej Sieci Ekologicznej Natura 2000, a w części nad rzeką Kwisą dodatkowo Dyrektywą Siedliskową.

Położenie i dojazd

Gmina Małomice jest położona w zachodniej części Polski, jako jedna z krańcowych południowych jednostek samorządowych Województwa Lubuskiego. Najlepszym wyznacznikiem geofizycznym i jednocześnie topograficznym lokalizacji Małomic jest okolica ujścia rzeki Kwisy do Bobru. Krainą historyczną Małomic jest Dolny Śląsk. Większa część gminy leży w Borach Dolnośląskich, natomiast pozostała na Równinie Szprotawskiej, Kotlinie Żagańskiej i Równinie Brzeźnickiej.
Do Małomic dojechać można pociągiem z Zielonej Góry przez Żagań oraz z Wrocławia przez Legnicę. Teren Gminy przecinają drogi Leszno–Łęknica, Szprotawa-Rudawica, Borów Wielki-Małomice, zapewniając dogodny dojazd z kierunku Zielonej Góry, Żagania, Lubania, a także Głogowa i Wrocławia. A jeśli dla kogoś nie jest to zbyt daleko, to także rowerem albo pieszo za pośrednictwem licznych i dobrze oznakowanych tras turystycznych. Należy wymienić również drogę wodną, mianowicie spływając kajakiem po Bobrze lub Kwisie. W odległości poniżej 30 kilometrów na południe od miasta przebiega autostrada Berlin-Wrocław, z pobliskim przejściem granicznym w Olszynie.
Powierzchnia gminy wynosi ogółem 79,5 kilometrów kw., w tym miasto o powierzchni 525 hektarów. Lasy zajmują 46,5%, a użytki rolne 45,5% powierzchni gminy. Pozostałe 8% obszaru stanowią tereny zabudowane i nieużytki. Miasto liczy ponad 4 tys. mieszkańców, natomiast gminne wsie Bobrzany, Chichy, Janowiec, Lubiechów, Śliwnik i Żelisław blisko 2 tys. mieszkańców.

Ogólna charakterystyka geograficzno-przyrodnicza

Jeśliby opisać gminę pod tym względem, ograniczając się do kilku wyrażeń hasłowych, to brzmią one następująco: bory, rzeki, potoki i mokradła.
Lasy i grunty leśne zajmują blisko połowę powierzchni gminy. Przez jej teren przepływa rzeka Bóbr, a w bezpośrednim sąsiedztwie rzeka Kwisa. Oba cieki o klasyfikacji górskiej, objęte ochroną krajobrazową. Ponadto gminę przecinają potoki Ruda (14 km), Iławka (12 km), Strużyna (6 km), Gąsawa (6 km) i inne.
W południowej części gminy znajdują się liczne mokradła, a także bagna i źródliska. Cieki w kilku przypadkach wykorzystano pod utworzenie zbiorników wodnych, największe z nich w Lubiechowie (11 ha) i Małomicach (14 ha) oraz Stawy Bobrowickie (35 ha). Opisywana część gminy wchodzi w skład Borów Dolnośląskich. Do miejsc najcenniejszych

przyrodniczo i krajobrazowo zaliczają się wspomniane Stawy Bobrowickie z użytkami ekologicznymi „Łabędzi Staw” i „Żurawie Bagno”, ponadto uroczysko „Rudawskie Iły”, uroczysko „Stary Bóbr”, ujście Kwisy, użytek ekologiczny „Sowie Bagno”, uroczysko „Czarne Bagno” i inne. Należy tu także wspomnieć o pomnikowych dębach w obrębie miasta, nad zalewem. Do 1945r. przy pałacu hrabiowskim znajdował się jeszcze niewielki rezerwat.
Północna część gminy, tj. na północ od rzeki Bóbr, zasadniczo reprezentowana jest przez krajobraz rolniczy. Do wyjątków należy las nadbobrzański z wieloma pomnikowymi dębami oraz parki podworskie w Janowcu i Chichach. Do grupy obszarów cennych przyrodniczo zalicza się również dolina Iławki (zwana również Młynówką).[1]

Rzeźba terenu

Rzeźba terenu gminy jest na ogół równinna, z występującymi dolinami rzecznymi. Krajobraz ziemi małomickiej został ukształtowany w głównej mierze przez lodowiec skandynawski, który dwukrotnie przesuwał się przez te obszary. Dzisiejsza rzeźba terenu jest pozostałością przedostatniej fazy zlodowacenia.
Olbrzymi lodowiec w czasie topnienia, gromadząc przed sobą zwały żwiru, piasków, glin i kamieni, uformował tak zwaną morenę czołową, najczęściej wykształconą w postaci wzgórz i pagórków ułożonych w pasma bądź też stłoczonych chaotycznie. Materiał skalny, który lodowiec przesuwał pod sobą, rozcierał go i gładził ciężarem olbrzymiej masy lodu, to morena denna, przedstawiająca równinę o powierzchni falistej. Wody wypływające spod topniejącego lodowca niosły wielkie masy piasku i żwiru, układając je na przedpolu moreny czołowej w rozległe łachy piaszczyste, zwane zandrami. Gromadzące się na południe od moreny czołowej i zandrów wody, formowały szerokie rozlewisko - prarzekę, która płynąc ku zachodowi, istniejącym już uprzednio zagłębieniem tektonicznym, wyżłobiła w nim pradolinę, a z niej z kolei skorzystały dzisiejsze rzeki. Taką pradoliną płynie częściowo Bóbr. Na południe od wzniesień moreny czołowej znaczne przestrzenie zajmują równiny piaszczystych zandrów, urozmaicone falistymi wysoczyznami moreny dennej.
Łagodnie falisty teren wysoczyzn przecinają doliny rzeczne, o brzegach w niektórych miejscach łagodnych i trudnych do wyznaczenia, w innych natomiast stromych, które oprócz bocznych wcięć i poszarpań posiadają w

[1] Boryna *Raport o stanie turystyki w Gminie Małomice* 2007.

wielu miejscach wyraźne stopnie, tzw. terasy, powstałe na skutek pomniejszenia się ilości wód w związku z cofaniem się lądolodu coraz dalej na północ. Południową część gminy zajmują płaskie równiny, zasypane w okresie dyluwialnym stożkami napływowymi Bobru i Kwisy.
Najwyżej położony punkt terenu gminy posiada wysokość ponad 151 metrów n.p.m., a znajduje się w okolicach wysuniętych najdalej na północ. Punktem najniższym jest zwierciadło Bobru przy ujściu Kwisy, przeciętnie ok. 106 metrów n.p.m.
Rzeźba terenu nie została w stopniu istotnym przekształcona przez człowieka i nosi w większości cechy naturalne.
W krajobrazie miasta i gminy zaznacza się lokalnie obecność zbiorników wodnych (stawy) o dość znacznych rozmiarach.[2]

Budowa geologiczna

Przypowierzchniowa strefa podłoża geologicznego terenu gminy zbudowana jest w przewadze z utworów czwartorzędu, wykazujących na znacznych obszarach niewielką zmienność. Obszar ten można w ogólności podzielić wzdłuż doliny Bobru na część północną i południową. W części na północ od doliny Bobru zaznacza się dominacja plejstoceńskich piasków i żwirów wodnolodowcowych stadiału mazowiecko-podlaskiego zlodowacenia środkowopolskiego. Rozległy płat tych utworów występuje także w części leżącej na południe od doliny Bobru – na południe i południowy zachód od zabudowy Małomic, przekraczając granice gminy w kierunku zachodnim. Przy zachodniej granicy gminy (w jej części północnej, na zachód od wsi Bobrzany) występuje niewielki płat glin zwałowych wymienionego wyżej stadiału. Przekracza on granice gminy w kierunku południowej części wsi Bukowina Bobrzańska. Poza tym, w wyróżnionej części południowej przeważają osady rzeczne z okresu fazy pomorskiej stadiału maksymalnego zlodowacenia północnopolskiego (mady, mułki, piaski i żwiry rzeczne). Niewielki płat tych utworów występuje także w wąskiej strefie przyległej od północy do dna doliny Bobru w Bobrzanach, na jej odcinku wykorzystywanym przez koryto Iławki (określanej na niektórych mapach nazwą Młynówka).
Utwory holocenu zajmują przede wszystkim obniżenia dolin, gdzie wykształcone są w postaci mułków, piasków i żwirów rzecznych (zwłaszcza w dolinie Bobru) oraz torfów (głównie obniżenia dolin mniejszych cieków – na przykład Strużyny i jej dopływów). W dolnym odcinku doliny Strużyny

[2] Tamże.

wyróżnia się ponadto holoceńskie namuły rzeczne w ogólności. W obrębie południowej części terenu gminy występują także holoceńskie piaski wydmowe (zwykle wśród kompleksów leśnych), powstałe wskutek eolizacji aluwiów plejstoceńskich.
Nieco na południowy zachód od zwartej zabudowy Małomic odnotowuje się wychodnię utworów trzeciorzędnych (górny pliocen), wykształcony w postaci piasków, żwirów kwarcowo-skaleniowych oraz glin kaolinowych.
W podłożu północnej części terenu gminy i w północnym fragmencie jej części południowej występują zaburzenia glacitektoniczne, obejmujące swym zasięgiem także utwory trzeciorzędu (neogen, miocen i pliocen). Amplituda tych zaburzeń jest na omawianym terenie znacznie mniejsza aniżeli w osiowej części Wału Trzebnickiego (generalnie na północ od terenów gminy). Zaburzenia te są przyczyną lokalnego występowania wychodni utworów trzeciorzędnych. Podłoże podczwartorzędowe wykazuje ponadto znaczne urzeźbienie, spowodowane występowaniem kopalnych rozcięć erozyjnych, uformowanych głównie w okresie interglacjału kromerskiego i interglacjału mazowieckiego (najgłębsze wcięcia erozyjne), a częściowo także eemskiego.
W rejonie Małomic występują iły ogniotrwałe (kopalnia podstawowa).
W głębszym podłożu terenów gminy występują wśród osadów neogenu lądowego (trzeciorzęd) różnej grubości przewarstwienia węgla brunatnego (kopalina podstawowa) – aktualnie nierozpoznanego złożowo.[3]

Budowa hydrogeologiczna

Teren gminy należy do dwóch regionów hydrogeologicznych, przedsudeckiego (XXV) oraz wielkopolskiego (XIII). W granicach regionu wielkopolskiego znajduje się fragment północnej części gminy, leżący na północ od Bobru. Obszar ten zajmuje podregion wielkopolsko-śląski (XIII 3), w obrębie którego został wyodrębniony rejon Kożuchów-Wzgórza Dalkowskie. Pozostała część terenu gminy, południowa, należy do podregionu legnickiego (XXV 1).
W obrębie rejonu Kożuchów-Wzgórza Dalkowskie główny poziom użytkowy wód podziemnych występuje w utworach trzeciorzędu, na głębokościach zróżnicowanych, w związku z zaburzeniami glacitektonicznymi podłoża. Są to wody porowe, o zwierciadle napiętym, niekiedy pod znacznym ciśnieniem. Drugi poziom użytkowy występuje w utworach czwartorzędu, zwykle do 20 metrów pod powierzchnią ziemi.

[3] Tamże.

Pierwszy użytkowy poziom jest tu całkowicie izolowany od wpływów z powierzchni terenu. Wody podziemne głównego horyzontu użytkowego charakteryzują się dobrą jakością, wymagając jedynie prostego uzdatniania. Pierwsze zwierciadło wód podziemnych występuje z reguły na głębokości 5 metrów. W części gminy należącej do regionu przedsudeckiego główny poziom wodonośny wykształcony jest w utworach czwartorzędu i zalega przeważnie na głębokości 20 metrów. Są to wody porowe, o zwierciadle swobodnym, sporadycznie pod niewielkim ciśnieniem. Jakość wód głównego horyzontu użytkowego jest dobra, a w miejscach położonych najdalej na południe gminy zakłada się istnienie wód niewymagających żadnego uzdatniania. Izolacja pierwszego poziomu w części przedsudeckiej nie występuje, dlatego środowisko wód podziemnych południowej części gminy jest silnie wrażliwe na oddziaływania ze strony zagospodarowania terenu. Zalesiony obszar południowo-wschodniej części gminy, od doliny Bobru na wysokości Leszna Górnego po okolice Stawów Bobrowickich, leży w zasięgu jednego z głównych zbiorników wód podziemnych. Jest to zbiornik GZWP 315, określany także mianem Chocianów-Gozdnica. Został on zakwalifikowany jako obszar wysokiej ochrony (jego powierzchnia wynosi około 1052 km^2, a całkowite zasoby dyspozycyjne ok. 292 tys. m^3). Wody podziemne obszaru GZWP 315 gromadzone są w strukturach hydrogeologicznych dolin kopalnych (o znacznych zasobach statycznych i słabo odnawialnych) oraz pól zandrowych, stożków napływowych i piasków wysoczyznowych (o znacznych zasobach i dobrej odnawialności). Ponieważ są strukturą odkrytą, gromadzone w nich wody podziemne są podatne na łatwe rozprzestrzenianie się zanieczyszczeń.[4]

Wody

Sieć rzeczna ziemi małomickiej jest w dużej części pochodzenia polodowcowego. Główne rzeki terenu to Bóbr i Kwisa. Bóbr jest największym i najobfitszym w wodę górskim dopływem Odry. Wypływa we wschodniej części Karkonoszy na wysokości 780 metrów n.p.m. Długość biegu wynosi 268 kilometrów, średni spadek 2,76%. Bóbr był bezpośrednim dopływem dawnej prarzeki (pra- Wisły i pra- Odry), płynącej Pradoliną Warszawsko- Berlińską. Przez ziemię małomicką Bóbr płynie malowniczą doliną w kierunku zachodnim. Szerokość pradoliny waha się w granicach 1,5-2,5 kilometra, a szerokość rzeki 40-50 metrów. Koryto Bobru w odległych wiekach biegło inaczej niż obecnie (ślady dawnego koryta

[4] Tamże.

występują między innymi poniżej Żelisławia). Średni stan wody na Bobrze wynosi około 100 centymetrów. W czasie roztopów i silnych deszczów rzeka wzbiera wysoko i w bardzo płaskich obszarach wylewa. Największe wezbrania Bobru w ubiegłym i bieżącym stuleciu miały miejsce w latach 1804, 1897, 1909, 1917 i 1958, 1981, 1997, kiedy to stan wody przekraczał 5 metrów.
Największym dopływem Bobru jest na terenie gminy rzeka Kwisa, która uchodzi do Bobru poniżej Żelisławia. Pozostałym dopływami są potoki Ruda, Iławka i Strużyna. Ponadto do cieków podstawowych zalicza się niewielka Gąsawa. Wśród wód powierzchniowych terenu gminy występują także duże stawy. Największe ich kompleksy zlokalizowane są w zalesionej, południowo-wschodniej części gminy, pomiędzy Śliwnikiem a Lubiechowem, Śliwnikiem a Lesznem Dolnym oraz w okolicach Małomic. Duże powierzchnie zajmowane są przez tereny podmokłe, rozciągające się głównie w lasach południowo-wschodniej części gminy oraz w większości dolin rzecznych. Na terenach objętych działalnością rolniczą podmokłości zostały w większości zmeliorowane i częściowo osuszone. Szeroko zakrojone oddziaływanie melioracji doprowadziło do znacznej modyfikacji hydrologicznych i ekologicznych funkcji terenu.
Bóbr przepływa przez teren gminy na odcinku około 7 kilometrów, natomiast Kwisa po jej zachodniej granicy na odcinku około 1,5 kilometra wraz z ujściem.[5]

Klimat

Położenie geograficzne Małomic sprawia, że nad ten obszar napływają różnorodne masy powietrza, z których główne to powietrze polarno-morskie i podzwrotnikowo-morskie oraz polarno-kontynentalne. Ścieranie się mas powietrznych o różnych cechach termiczno-wilgotnościowych powoduje, że klimat tego obszaru określa się jako „przejściowy” i „umiarkowany”, z wyraźną przewagą cech oceanicznych. Klimatycznie teren gminy zalicza się do regionu Dolnośląskiego Zachodniego (R XXIII). Wyróżnia się on największą liczbą dni z pogodą umiarkowanie ciepłą (51 dni), przy dużym zachmurzeniu ogólnym nieba i bez występowania opadów. Frekwencja dni z pogodą ciepłą i słoneczną wynosi średnio 25, a z pogodą ciepłą i pochmurną około 150 dni (umiarkowanie słoneczny typ klimatu). Średnia temperatura lipca osiąga $17,5^0$C, a stycznia 2^0C.

[5] Tamże.

Średnia roczna suma opadów atmosferycznych wynosi na posterunku obserwacyjnym w Szprotawie 600 milimetrów. W półroczu letnim (V-X) rejestruje się 60% sumy opadów rocznych. Średni czas trwania pokrywy śnieżnej wynosi na omawianym obszarze 50 dni, natomiast jej średnia grubość 10 centymetrów.
Przeważa wiatr z kierunku zachodniego (do 20%), kierunkiem drugorzędnym jest wiatr południowo-zachodni. Średnia prędkość wiatru wynosi 3-3,5 m/s. Frekwencja wiatrów energetycznych (4-15 m/s) jest jedną z najwyższych wśród terenów niżowych Polski południowo-zachodniej, wynosząc ponad 50%. Obszar Gminy leży na terenie o relatywnie najniższym prawdopodobieństwie wystąpienia silnego wiatru porywistego. Frekwencja występowania ciszy atmosferycznej jest jedną z najniższych w kraju, osiągając średnio 5%. Warunki przewietrzania terenu określić należy zatem jako dobre.[6]

Bogactwa naturalne i gleba

Wśród bogactw naturalnych najważniejszą pozycję zajmują żwiry i piaski polodowcowe, rozrzucone po całym terenie gminy w zandrach, w pagórkach moreny czołowej i w zboczach dolin rozcinających morenę denną.
Drugim ważnym bogactwem opisywanego terenu są gliny zwałowe, zwane także glinami morenowymi lub lodowcowymi.
W okolicy Małomic znajdują się złoża rudy darniowej żelaza, w oparciu o którą i węgiel drzewny w czasach średniowiecznych powstały tu pierwsze huty i kuźnice. Ruda darniowa używana była również jako budulec. O istnieniu złóż rudy darniowej świadczy brunatno-rdzawe zabarwienie wody w rzeczkach i strumieniach w południowej części gminy.
Na mokradłach w obrębie Stawów Bobrowickich występuje torf. Powyżej wspomniano także o złożach węgla brunatnego.
Gleby gminy są przeważnie pochodzenia dyluwialnego i z okresów późniejszych. Dominują gleby bielicowe o zróżnicowanym składzie, ponadto występują gleby pseudobielicowe wykształcone na piaskach słabogliniastych i gliniastych (należące do kompleksu żytniego dobrego). Fragmentami w dolinach rzecznych spotyka się gleby brunatne, gleby pochodzenia bagiennego oraz mady. Do najbardziej nieurodzajnych należą piaski jałowe i wydmowe, występujące w części południowej.
Poważne znaczenie dla gospodarki gminy posiada runo leśne: grzyby, jagody i inne.[7]

[6] Tamże.
[7] Tamże.

Środowisko przyrodnicze

Roślinność

Lasy stanowią 45% całkowitej powierzchni gminy, zajmując obszar 3605 ha. Szata roślinna jest zróżnicowana, od boru suchego do wilgotnego, a w dolinach olsy. Wśród borów występują bory mieszane świeże, bory świeże, bory suche oraz bory wilgotne i bory mieszane wilgotne. W drzewostanach zaznacza się przewaga sosny oraz dębu. W formie domieszki gatunkowej występują ponadto buk oraz świerk.

W borach wilgotnych domieszkę tworzą brzozy omszone, w runie dominuje trzęślica modra, obecny jest także płonnik zwyczajny. W borach świeżych warstwa krzewów jest słabo rozwinięta i składa się z podrostu sosny i brzozy. W runie występują dwa gatunki borówek: czarna i brusznica, a ponadto wrzos zwyczajny, orlica pospolita i śmiałek pogięty.

W borach świeżych atrakcją florystyczną jest wężymord niski. W borach wilgotnych spotyka się czasem fragmenty torfowisk przejściowych, na których bonitacja sosny jest niższa. Notuje się na nich liczne występowanie borówki bagiennej, a bardzo rzadko modrzewnicę zwyczajną i będące pod częściową ochroną bagno zwyczajne.

Najbardziej wartościowe elementy biosfery podlegają ochronie obszarowej w formie użytku ekologicznego. Użytek ekologiczny „Żurawie Bagno” jest siedliskiem roślin terenów podmokłych, miejscem lęgów i bytowania ptactwa oraz łowiskiem orła bielika. Użytek ekologiczny „Łabędzi Staw” obejmuje przestrzeń otwartą w zwartym kompleksie leśnym, z roślinnością wysoką wód stojących. Jest to miejsce lęgów i bytowania żurawia, łabędzia niemego i innego ptactwa wodnego, a jednocześnie łowisko orła bielika.

Użytek ekologiczny „Sowie Bagno” jest typowym bagnem nadbobrzańskim, z bogatą roślinnością terenów podmokłych. Siedliskami charakterystycznymi są ponadto ols bagienny i grąd.

Za szczególnie ważne dla systemu powiązań przyrodniczych, a jednocześnie wrażliwe na oddziaływanie człowieka, należy uznać lasy na siedliskach podmokłych oraz położone wzdłuż cieków lub wokół zbiorników wodnych. Lasy takie zostały uznane za wodochronne, a na ich obszarze wprowadzone zostały szczególne zasady prowadzenia gospodarki leśnej, zwłaszcza ograniczenie pozysku drewna.

Świat zwierzęcy

Jeszcze w średniowieczu tutejsze lasy stanowiły naturalną ostoję turów i żubrów. Przypuszczalnie w XVII wieku wybito ostatnie niedźwiedzie. W następnym wieku podobny los spotkał rysia i żbika. Wytępiono także łosia, wilka i bobra. Obecnie jednak ponownie obserwuje się w Polsce łosia, a w samych borach pojawiły się bobry i wilki. W 1997 roku przesiedlono kilka

rodzin bobrzych, pochodzących z ziemi łomżyńskiej, na teren Nadleśnictwa Świętoszów. Bez pomocy człowieka bobry pojawiły się dotychczas niemal na każdym borowym cieku. W środowisku nadwodnym w różnych częściach Borów wiedzie swój żywot wydra, którą do XIX wieku niemalże wytępiono. Na liście ssaków drapieżnych figuruje ponadto gronostaj, kuna leśna i domowa, borsuk, tchórz, łasica łaska i lis. Od niedawna występuje w naszych lasach jenot – drapieżnik z rodziny psowatych, rodem ze wschodniej Azji. Widuje się sprowadzoną norkę amerykańską, a po stronie niemieckiej szopa pracza pochodzącego z Ameryki Północnej. Rodzinę jeleniowatych, oprócz wspomnianego już łosia, reprezentuje sarna, sprowadzony w ubiegłym stuleciu daniel, a przede wszystkim jeleń. Ostatnim ssakiem kopytnym zasługującym na uwagę jest dzik. Bory stanowią ponadto dom dla wielu drobnych gatunków ssaków z rodziny ryjówkowatych, nornikowatych i myszowatych. Wykryto 11 gatunków nietoperzy i stwierdzono blisko 150 gatunków ptaków, między innymi bąk, kropiatka, gągoł, puchacz, sóweczka, głuszec, cietrzew, kulon. Ozdobą lasów są gatunki ptaków drapieżnych, takich jak bielik, kania ruda, kania czarna, trzmielojad, błotnik stawowy, kobuz, jastrząb, myszołów i pustułka. Ustalono bytowanie 6 gatunków sów oraz 7 gatunków dzięciołów. Stawowe szuwary i trzciny zamieszkują żurawie, perkozy rdzawoszyje, cyranki, gęsi gęgawe, zauszniki, brzęczki, kaczki. Z bogatej listy płazów i gadów należy wymienić zaskrońca zwyczajnego, żmiję zygzakowatą, rzadkiego gniewosza plamistego, jaszczurkę zwinkę, jaszczurkę żyworodną, padalca, rzekotki drzewne, traszki górskie, ropuchy paskówki, ropuchy szare, kumaka nizinnego, żaby trawne, żaby moczarowe, żaby jeziorowe, żaby śmieszki, żaby wodne.

Bogaty świat owadów nie doczekał się jeszcze gruntowniejszych badań, chociaż przedwojenni entomolodzy odnotowali występowanie unikatowych gatunków owadów będących reliktami z epoki lodowcowej (!). Z nieprzeliczonej rzeszy chrząszczy pospolicie występują żuki gnojowe i leśne. Poza tym rohatyńce nosorożce, dyląże grabarze, świetliki świętojańskie oraz zanikający jelonek rogacz.

W lokalnych rzekach, potokach i wodach stojących występują najczęściej płotka, szczupak, lin, węgorz, okoń, leszcz, karp, pstrąg, sandacz, amur, sielawa, karaś, sum.[8]

[8] Tamże oraz Bena *Dzieje Puszczy Zgorzelecko-Osiecznickiej* 2001 i Wydawnictwo PLAN *Mapa turystyczno-przyrodnicza Bory Dolnośląskie* 2004.

II. Z PRZESZŁOŚCI ZIEMI MAŁOMICKIEJ

Rys historyczny

Teren gminy Małomice, jak również tereny gmin ościennych, posiada ślady bytności ludzkiej począwszy od neolitu, tj. młodszej epoki kamienia.
Najbogatsza w stanowiska archeologiczne w ogóle jest północna część gminy (Chichy, Janowiec, Bobrzany), co wynika bezpośrednio z dobrych gleb rolniczych oraz łagodnego usposobienia rzeki Iławki. Na przedmiotowym terenie odnotowuje się także stanowiska z okresu Kultury Łużyckiej.[9] Południe gminy, zdominowane przez gleby bielicowe oraz mokradła, wykazuje słabą aktywność pod względem działalności kultur archeologicznych.
Małomice są na pewno bardzo interesujące z racji posiadania na swym terenie stanowisk z tak zwanego okresu wpływów rzymskich, choć wymagają one nowoczesnej naukowej weryfikacji. Mowa między innymi o uznawanych za najstarsze w regionie stanowiska hutnicze.[10]
Okres wczesnego średniowiecza, tj. czasy plemion słowiańskich i tworzenia się zalążku państwowości polskiej, śladowo daje się rozpoznać w północnej części gminy, choć także nie można go zupełnie wykluczyć na południu.[11] Przekaz Thietmara z 1000 roku o historycznym spotkaniu Bolesława Chrobrego z Ottonem III w Iławie pozwala nam wiązać obszar Małomic z zasięgiem bytowania słowiańskiego plemienia Dziadoszyców.[12]
Najwięcej śladów archeologicznych możemy napotkać z przedziału późnośredniowiecznego i kolejnych, względem których dysponujemy już także przekazami źródłowymi. W XIII i XIV wieku przybywają nad te tereny koloniści niemieccy.
Po raz pierwszy wzmiankuje się Małomice nad Bobrem w 1329 roku: „…villa Malymicz at fluvius castor situata.[13] Obszar obecnej gminy leżał wtedy w Księstwie Głogowskim. Po roku 1413 pomiędzy Chichami a Janowcem stanęła granica nowo wydzielonego Księstwa Żagańskiego. Same Małomice oraz Janowiec, Śliwnik i Lubiechów pozostały w części głogowskiej. Fragmenty tej granicy, znanej w Polsce jako legendarne Wały

[9] Kilka naczyń KŁ znalezionych w 2001 roku w Chichach przechowuje Muzeum Ziemi Szprotawskiej.
[10] Szczegóła *Szprotawa i okolice przewodnik turystyczny* 1962, str. 18.
[11] *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Małomice* 2002 oraz *Archeologiczne Zdjęcie Polski.*
[12] Boryna *Tajemnice Szprotawy i okolic* 2001, str. 12-15.
[13] Majchrzak *Małomice – mój dom nad Bobrem* 1998, str. 8.

Śląskie, przetrwały do dzisiaj i stanowią prawdopodobnie najdłuższy zabytek archeologiczny Europy Środkowo-Wschodniej.[14]
Małomice przez setki lat były feudalną posiadłością ziemską, hrabstwem. Władali nim oraz okolicą przedstawiciele znanych śląsko-łużyckich rodów szlacheckich, a także pochodzący z dalszych stron, które odegrały ważną rolę w rozwoju tej części Dolnego Śląska. Ich nazwiska to von Nechern, von Kittlitz, von Schönaich, von Dohna, von Redern, Lobkowitz, von Knobelstorff, von Diebitsch.
W XVI wieku wymienia się małomickie cechy, co niektórzy historycy tłumaczą posiadaniem przez miejscowość ograniczonych praw miejskich.[15] Miejscowość zasłynęła niewątpliwie dzięki najbogatszym w regionie pokładom rudy darniowej żelaza oraz rodzimym kuźnicom, tak zwanym hamerniom. Bardzo dynamiczny skok w rozwoju przyniósł wiek XIX i XX, kiedy na miejscu powstają nowoczesna huta, cegielnie, fabryka wyrobów blaszanych z cynkownią, odlewnia, linia kolejowa, elektrownia wodna, gazownia. Liczba ludności z 648 mieszkańców w 1820 roku wzrosła do 3355 w roku 1914. Powstały wtedy także obiekty użyteczności publicznej.[16]
Po zakończeniu II wojny światowej do Małomic przybywają polscy osadnicy, a rdzenna ludność niemiecka zostaje wysiedlona za Odrę i Nysę Łużycką. Mimo znacznych zniszczeń wojennych, miejscowość szybko odzyskuje swój potencjał przemysłowy. W 1969 roku otrzymuje prawa miejskie.

Pałac i zalew w Małomicach (1. połowa XX wieku).

[14] Boryna *Raport z programu badawczego Wały Śląskie* 2006.
[15] Majchrzak *Małomice – mój dom nad Bobrem* 1998, str. 11.
[16] Philler *Mallmitz Chronik* 1929.

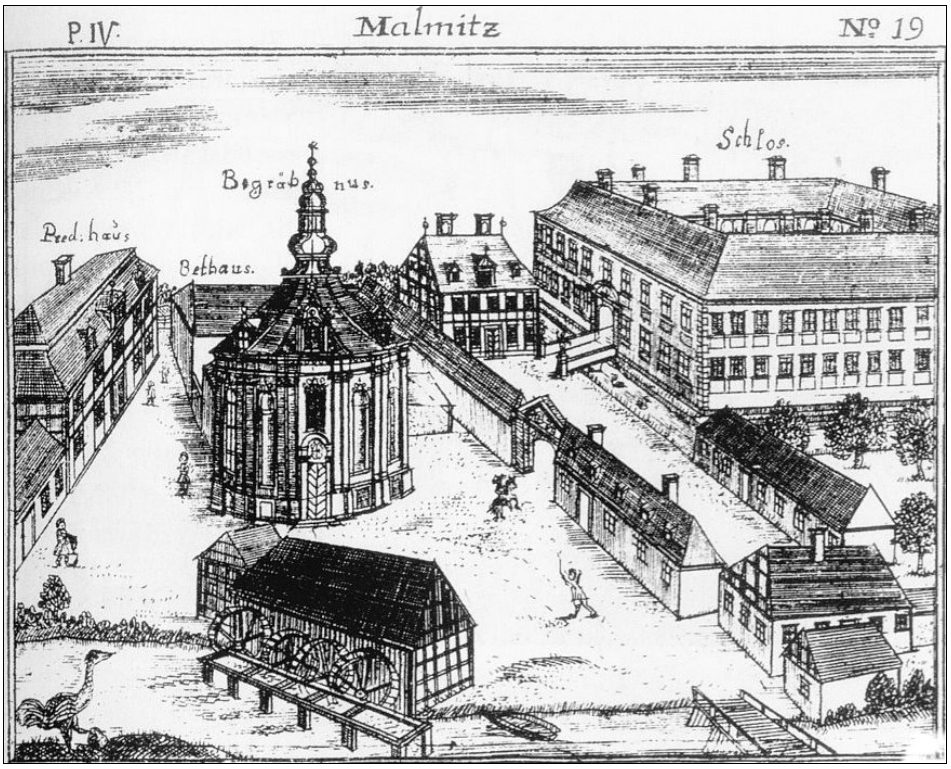

Małomice na miedziorycie F.B. Wernera (połowa XVIII wieku).

Fragment mapy Silesia Inferior z naniesionymi Małomicami (XVII wiek).

Powitanie Ottona przez Chrobrego

Z ziemią małomicką wiąże się jeden z najstarszych przekazów źródłowych nawiązujących do tej części Śląska. Otóż w roku 1000 w miejscu zwanym Iława, na granicy starego okręgu plemiennego Dziadoszyców, cesarz niemiecki Otton III został uroczyście ugoszczony przez władcę polskiego Bolesława Chrobrego. Cesarski kronikarz biskup Thietmar z Merseburga tak opisał te wydarzenia: *„...Kiedy poprzez kraj Milczan dotarł (cesarz) do siedzib Dziadoszyców, wyjechał z radością na jego spotkanie Bolesław, który nazywał się większą sławą nie dla swoich zasług, lecz dlatego, że takie było od dawna przyjęte znaczenie tego słowa. W miejscowości zwanej Ilva przygotował on przedtem kwaterę dla cesarza. Trudno uwierzyć i opowiedzieć, z jaką wspaniałością przyjmował wówczas Bolesław cesarza i jak prowadził go przez swój kraj aż do Gniezna...”*[17]
Obaj władcy udali się następnie z pielgrzymką do Gniezna do grobu św. Wojciecha, które to wydarzenie historia odnotowała jako Zjazd Gnieźnieński.[18] A wspomniana Iława, to dzisiejsza dzielnica sąsiedniej Szprotawy, niegdyś odrębna osada, związana od wieków z włościami małomickimi.
Mimo wielu lat badań i poszukiwań, nie udało się do dziś odnaleźć bezsprzecznej lokalizacji wczesnośredniowiecznej Iławy, wzmiankowanej przez Thietmara w roku 1000. Cesarz udawał się właśnie z Rzymu z pielgrzymką do Gniezna. Towarzyszyła mu przy tym liczna świta. Wybór przez Chrobrego Iławy jako miejsca wydania uczty powitalnej nie był zapewne przypadkowy. Znajdowała się ona na południowo-zachodniej granicy ówczesnego księstwa polskiego, nad rzeką Bóbr. Nie potrafimy jednak ustalić, czy granica w tym miejscu przebiegała dokładnie na Bobrze, czy była nią może w tym miejscu rozległa puszcza (dzisiejsze Bory Dolnośląskie). Niektórzy historycy twierdzą, że Iława była znamienitym grodem, a Chrobry podczas całej pielgrzymki chciał zaimponować cesarzowi, dla osiągnięcia pewnych celów politycznych. Rzeczywiście świadczą o tym wyśmienita uczta, podarki i rozrywki – wszystko to potwierdzone przez Thietmara. Ale postawiono również hipotezę, że Iława mogła być mało „imponująca”, a powitanie przygotowano w namiotach.[19]
Biorąc pod uwagę intencje Chrobrego i osobę ważnego gościa, należy bardziej przychylić się do pierwszej wersji. Polski władca nie organizowałby

[17] Szczegóła Szprotawa w Polsce Ludowej 1967, str. 8.
[18] Dudek *Zjazd Gnieźnieński 1000r. jako wyraz realizacji polityki cesarstwa Ottonów wobec Europy Środkowo-Wschodniej* w *Szprotawski epizod Zjazdu Gnieźnieńskiego w 1000 roku* 2000 pod redakcją Szczegóły, str. 67.
[19] Por. Wółkowski *Stosunki polsko-niemieckie do roku 1000* w *Szprotawski epizod Zjazdu Gnieźnieńskiego w 1000 roku* 2000 pod redakcją Szczegóły, str. 23.

przecież dużej uczty w szczerym polu i bez zaplecza. Tyle, że miejsc pretendujących do miana chrobrowego grodu jest co najmniej kilka, ponieważ w Iławie i jej bezpośrednim sąsiedztwie archeolodzy zidentyfikowali grupę stanowisk z przedmiotowego okresu.[20] Dodam, że lokalizacje grodów nierzadko się zmieniały w granicach jednej osady, jak i same osady przenoszono w pobliskie dogodniejsze z pewnych względów miejsca. Na osadę składało się często kilka zgrupowań zagród mieszkalnych, pozostających od siebie w pewnych odległościach, co jeszcze bardziej poszerza krąg poszukiwań. Nieznaną pozostaje także trasa, którą Otton III przybył do Iławy. Powszechnie zakłada się znany i poświadczany źródłowo trakt handlowy wiodący z Saksonii do Wielkopolski, przez Zgorzelec, Głogów itd. Jednak cesarski kronikarz Thietmar po Iławie pisze już tylko o Gnieźnie. Badacze proponują następujące warianty trasy Ottona:

1. Prawym brzegiem Kwisy, odbijając przez okolicę Małomic lub Lubiechowa.
2. Przez środek puszczy granicznej, przez okolice Koberbrunn, dalej przez okolicę Lubiechowa lub Śliwnika i Polkowiczek.
3. Lewym brzegiem Bobru.[21]

Wariant pierwszy jest możliwy, ponieważ najstarsze trasy wiodły właśnie wzdłuż rzek. Wariant drugi jest najkrótszą trasą, ale wymagałby udowodnienia funkcjonowania drogi przez sam środek puszczy we wczesnym średniowieczu.[22] A ostatni wariant słabo pasuje do relacji Thietmara.

Notatka cesarskiego kronikarza jest dla nas ważna jeszcze z innego powodu. Otóż pozwala ona nam identyfikować słowiańskie plemię Dziadoszyców z okolicami Iławy, czyli także z ziemią małomicką. Dziadoszyce to słowiańskie plemię zamieszkałe w okolicach dolnego Bobru. Jego istnienie zostało poświadczone w czterech dokumentach. Po raz pierwszy w spisie plemion Geografa Bawarskiego pochodzącym prawdopodobnie z połowy IX wieku, pod nazwą *Dadosezani*. Następnie przez Thietmara z Merseburga, kiedy to w roku 1000 cesarz niemiecki Otton III został powitany i wystawnie ugoszczony na ziemi Dziadoszyców *(Diadesisi)* w grodzie Iława. W 1015 roku według relacji Thietmara Chrobry pobił kwiat rycerstwa niemieckiego w puszczy na ziemi Dziadoszyców. Tak zwany dokument praski z 1086 roku

[20] *Archeologiczne Zdjęcie Polski.*

[21] Por. Kowalczyk *Wały Śląskie - Z zagadnień obrony stałej ziem polskich* w *Szprotawski epizod Zjazdu Gnieźnieńskiego w 1000 roku* 2000 pod redakcją Szczegóły, str. 59.

[22] Był to na pewno uczęszczany trakt w XVIII wieku, por. tamże str. 44 (mapa Księstwa Żagańskiego M.Schubarta z 1736 roku).

określa północne granice biskupstwa, wymieniając miedzy innymi Dziadoszyców *(Dedosize)* w sąsiedztwie ze Ślężanami i Milczanami.[23]
Analizując nazwę tego plemienia lub związku plemiennego, przedrostek „dad-”, „diad-”, „ded-” językoznawcy tłumaczą jako „dziad”, a ten zaś w polskim i litewskim folklorze oznaczał umarłego. Na cześć zmarłych odbywały się wśród Słowian święta zwane właśnie „dziadami”. Powyższa analogia może sugerować kult Flinsa wśród Dziadoszyców.[24] W „Mitologii Słowian” Gieysztora wspomina się, że lasami włada „ded” (dziad), co można analogicznie odnieść do specyfiki ziemi Dziadoszyców. Była to w większości puszcza, o czym świadczą dawne nazwy tutejszych miejscowości: *Lesin* – dziś Leszno Dolne, *Borau* – Borów etc.
Spotkanie Ottona III z Bolesławem Chrobrym upamiętniono w okresie obchodów Tysiąclecia Państwa Polskiego, kiedy to w dniu 24 czerwca 1960 roku w na rogatkach Iławy, przy wylocie w kierunku Małomic, odsłonięto obelisk. Barwny, aczkolwiek poetycki, przekaz historycznego spotkania w Iławie zamieścił Antoni Gołubiew w opracowaniu zatytułowanym „Bolesław Chrobry”.

Uczniowie z małomickiego gimnazjum przy pomniku wIławie (Szprotawie), upamiętniającym spotkanie Ottona III z Bolesławem Chrobrym w 1000 roku (fot. autor 2007).

[23] Wyrozumski *Wielka Historia Polski tom 2 Dzieje Polski Piastowskiej (VIII wiek – 1370)* 1999, str. 61.
[24] Boryna *Boski Flins na Dolnym Śląsku, Łużycach i w Saksonii* 2004.

Wały Śląskie

Archeologiczny symbol Dolnego Śląska, Wały Śląskie, od ponad 200 lat stanowią utrapienie historyków, archeologów i pasjonatów regionu. Kto się na nie natknął, ten koniecznie chciał poznać odpowiedź na trzy zasadnicze pytania: kiedy, kto i w jakim celu wzniósł tajemniczego wielokilometrowego „węża” z piasku.
Choć niejeden o nich słyszał, to mało kto wiedział o czym mowa, a jeszcze mniej osób miało bezpośrednią styczność z tym bądź co bądź jednym z najdłuższych zabytków archeologicznych Polski i Europy.
Nasz bohater, Wały Śląskie, bywa też omyłkowo nazywany Wałami Chrobrego. Krajowa literatura tematu nazwała je zgoła śląskimi, choć wcześniej Niemcy mówili o nich „Dreigräben”, co oznacza dosłownie „trzy rowy, względnie trzy groble”.[25]
A jak one wyglądają i gdzie można ich szukać? Wyobraźmy sobie stojące obok siebie równolegle trzy podłużne nasypy ziemne i towarzyszące im odpowiednio rowy. Bywa także, że napotykamy na dwa albo tylko jeden nasyp. Ich wysokość na stanowiskach, gdzie są one najlepiej zachowane, wynosi około 2,5 metra licząc od dna rowu do grzbietu nasypu. Łączna szerokość jest zróżnicowana i waha się od kilkunastu do kilkudziesięciu metrów. Na odcinkach najszerszych, pomiędzy nasypami znajduje się przestrzeń przypominająca drogę.[26] Zresztą na dawnych mapach spotykamy przy wałach podpisy „Weg Graben”, co oznacza w dosłownym tłumaczeniu z niemieckiego „drogę w rowie”.[27]
Zachowane odcinki napotykamy obecnie na zachód od Zielonej Góry i Kożuchowa, na południe od Szprotawy i Przemkowa oraz na północ od Gromadki. Wały Śląskie biegną przez obszary dwóch województw, Lubuskiego i Dolnośląskiego. Zabytek zachował się najlepiej na obszarach leśnych, na których dominują słabe gleby. Na obszarach intensywnych upraw rolnych są ledwie rozpoznawalne lub zanikły całkowicie. Po części dotyczy to także terenów leśnych.
Dr Elżbieta Kowalczyk w jednym z opracowań nakreśla ponadto przypuszczalny przebieg Wałów pomiędzy Kożuchowem i Szprotawą a Żaganiem, opierając się na raportach wcześniejszych badaczy.[28] Należy w tym miejscu wspomnieć, że nie znajdują fizycznego ani źródłowego

[25] Por. Matuszkiewicz *Geschichte der Stadt Sprottau* 1908, str. 11.
[26] Boryna *Raport z programu badawczego Wały Śląskie* 2006.
[27] Por. Kowalczyk *Wały Śląskie. Z zagadnień obrony stałej ziem polskich* w *Szprotawski epizod Zjazdu Gnieźnieńskiego w 1000 roku* 2000 pod redakcją Szczegóły, str. 33-34.
[28] Tamże str. 51-52.

potwierdzenia rozpowszechniane od lat informacje, jakoby Wały miały ciągnąć się spod Krosna Odrzańskiego via Szprotawa aż pod Srebrną Górę.[29]
Wały Śląskie nie mają i nie miały charakteru ciągłego. Kończą się w pobliżu rzek, rowów i mokradeł.
W ostatnich latach nauka zdawała się o nich zapomnieć, a w polskich podręcznikach do historii powiela się patriotyczną wersję o chrobrowej metryce zabytku. Każdy jednak, kto je po raz pierwszy spostrzegł, ulegał ich magii i tajemniczości, wyobrażając sobie ogrom pracy dawnych budowniczych i snując obrazy o tym, co się na nich mogło dziać.
Zbadanie w terenie przebiegu obiektu wykazało rozbieżność pomiędzy stanem faktycznym a tym przytaczanym w wielu opracowaniach. W rzeczywistości obiekt jest rejestrowany następująco: ciąg północny – Niwiska (nieopodal Czarnej Strugi), Urzuty, Przylaski, Wichów, Chotków, Studnice, Stypułów, Siecieborzyce, Kartowice, Chichy/Janowiec, Szprotawa-Iława (przy rzece Bóbr); ciąg środkowy - rozpoczyna się w Borach Dolnośląskich na wysokości wioski Śliwnik pod Małomicami (od pewnego mokradła/źródliska), biegnie po Sieraków nad Bobrem w gminie Szprotawa, od Bobru Wały biegną w kierunku wschodnim poniżej Leszna Dolnego, wpadając w obszar mokradeł/źródlisk ciągnących się pod Piotrowice w gminie Przemków; pod Piotrowicami (przy podmokłej łące) zaczyna się trzeci – południowy ciąg Wałów, przecinający bory w kierunku południowym, kończąc na bagnach pod Wierzbową, a dokładnie nad potokami Topolnik i Przerwica. Przedłużeniem tego ciągu może być niewielki odcinek Wałów, zlokalizowany na północ od wsi Osła w gminie Gromadka.
Obiekt w różnych miejscach przedstawia różny stan zachowania, będąc raz doskonale wyeksponowany, a raz ledwie rozpoznawalny. Ponadto potrójne wały zbliżając się do zakończeń przy ciekach wodnych zmieniają swoją formę do podwójnych i pojedynczych, jak ma to miejsce na przykład przy Stawach Bobrowickich (ciąg środkowy, Nadleśnictwo Szprotawa). W różnym stanie zachowania pozostało łącznie około 30 kilometrów samych Wałów, ciąg północny około 11,5 kilometra, ciąg środkowy łącznie około 7 kilometrów, ciąg południowy około 7,5 kilometra. Najlepiej z nich prezentuje się ciąg południowy (przemkowski) mieszczący się w obszarze Przemkowskiego Parku Krajobrazowego. Wały na północ od Szprotawy zachowały się w niewielkim stopniu, gdyż był i jest to obszar intensywnej gospodarki rolnej. Natomiast zupełnie dobrze wygląda odcinek od Wichowa po Niwiska. Łączna szerokość Wałów u podstawy wynosi od około 47 metrów do niekiedy tylko 18 metrów i mniej, przy wysokości względnej dochodzącej maksymalnie do 2,5 metra (od dna rowu do wierzchołka wału).

[29] Tamże str. 52.

Przełom w badaniach zapoczątkowało znalezienie fragmentów ceramiki na dnie Wałów pod Małomicami oraz odkrycia charakteru topograficznego i archiwalne, dokonane przez pracowników Muzeum Ziemi Szprotawskiej. A dodać należy, że przez obszar małomickiej gminy przebiega najdłuższy odcinek ciągu środkowego Wałów.
Trwające blisko 8 lat prace nad zabytkiem przyniosły zupełnie nowe rezultaty. Wyniki badań ulokowały go w umownym przedziale chronologicznym XV wieku (1413-1467), w okresie panowania księcia Henryka IX Starszego (Głogowskiego) ze śląskiej linii Piastów. Wały wyznaczały zachodnią granicę jego państwa (Księstwa Głogowskiego), jednocześnie zewnętrzne granice dystryktów miejskich Kożuchowa i Szprotawy (prawdopodobnie także Zielonej Góry i Przemkowa), oraz kierowały komunikację do wyznaczonych dróg i przejść, chroniąc dochody księstwa i miast działających od 1413 roku w ramach unii wolnego handlu.[30]
Ziemia małomicka stanowiła wtedy obszar nadgraniczny, a wsie obecnej gminy i najbliższej okolicy przynależały do różnych księstw. W zasięgu żagańskim znajdowały się między innymi Żelisław, Chichy, Bobrzany, Witków, Rudawica, Dobre, Świętoszów, natomiast w głogowskim Janowiec, Pruszków, Lubiechów, Śliwnik i Małomice.[31]

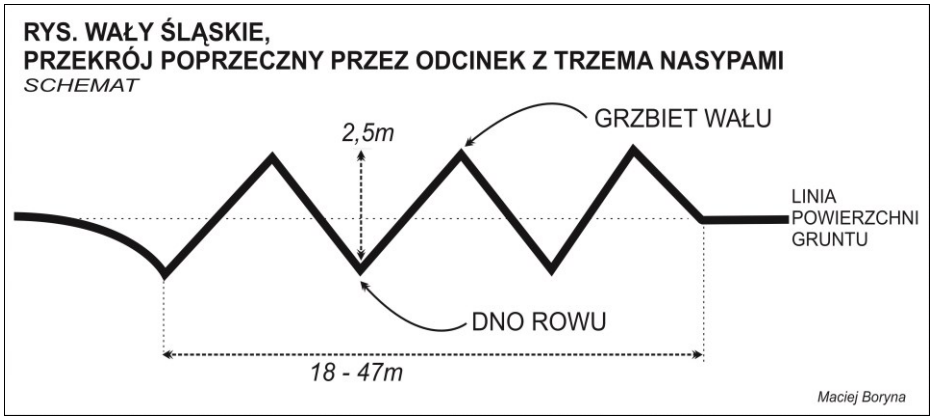

Schematyczny przekrój Wałów Śląskich (rys. autor).

[30] Boryna *Raport z programu badawczego Wały Śląskie* 2006.
[31] Por. Graber *Die Inventare der Nichtstaatlichen Archive Schlesiens Kreis Sprottau Herrschaft Mallmitz* 1925, dok. nr 19 z 1606r. i nr 29 z 1626r.

Wały Śląskie na obszarze małomickich lasów (fot. autor 2005).

Chichy i Janowiec na pograniczu głogowsko-żagańskim

Nieodłącznym elementem krajobrazu północnej części gminy Małomice jest potok Iławka, zwany również Młynówką. Jego dolina oddziela od siebie malowniczo położone wsie Chichy i Janowiec. Iławka tak meandruje względem przechodzącej przez wsie szosy, że do tej samej wsi wjeżdża się kilkakrotnie, o czym każdorazowo informują nas szyldy drogowe. W przeszłości Młynówka nie była jednak tylko granicą wiejską, lecz jednocześnie państwową. Począwszy od 1413 roku Chichy, a także sąsiednie Bobrzany należały do Księstwa Żagańskiego, natomiast Janowiec pozostał w Księstwie Głogowskim.

Pomiędzy kościołem w Chichach a zamkiem w Janowcu granica odbijała od potoku w kierunku wschodnim. I tu miał miejsce ewenement w zakresie podziałów ziemskich. Otóż granica pomiędzy księstwami przebiegała przecinając w poprzek janowiecki folwark. O tym fakcie oraz o zupełnie zapomnianym spichlerzu, starej mieszkalnej wieży rycerskiej, informują nas dawni lokalni pasjonaci historii, mianowicie Felix Matuszkiewicz ze Szprotawy i Georg Steller z Janowca.

Spichlerz w majątku Janowiec

Majątek Janowiec, którym w latach 1324-1593 władała rodzina von Nechern osiadła w Chichach, jest ważny historycznie z wielu powodów. Odkąd Księstwo Żagańskie w roku 1413 oddzieliło się od Głogowskiego, granica państwa, a wraz z nią granica dystryktów szprotawskiego i żagańskiego, przebiegła przez środek majątku Janowiec. Północna część majątku leżała w Głogowskiem, zaś południowa w Żagańskiem. Szczegółowy przebieg tej granicy jest określony w akcie z 1560 oraz na planie majątku z 1680 roku.

Z planu tego wynika, że zamek otoczony był wałem oraz fosą. Większa część mieszkań robotników, mieszkanie rentiera i sołtysa oraz owczarnia z połową stodoły należały do części żagańskiej. Stary budynek spichlerza z największą częścią stodół, jak też stajnie i obory znajdowały się w części głogowskiej. Podobnież było z gruntami.

Rozdarcie folwarku będącego gospodarczo jednym ciałem stało się dotkliwe szczególnie w latach 1766-1778, kiedy obie części należały do różnych właścicieli. Dopiero reforma administracyjna z 1820 roku włączyła obie części wraz z Chichami do powiatu szprotawskiego. Z okresu dawnego podziału ostały się jeszcze zamek i spichlerz.

Zamek wzniesiono na planie kwadratu o wymiarach około 20x20 metrów, z małym zamkniętym dziedzińcem. Stanowi on przykład budowli renesansowej, z cegły, o trzech kondygnacjach. Parter posiada częściowo sklepienia krzyżowe na późnogotyckich żebrach, a w części sklepienia krzyżowe, renesansowe.

Po obu stronach ściany wschodniej znajdują się wykusze o kwadratowym przekroju. Pod rynną okapową rządowy radca budowlany Lutsch dopatrzył się w 1887 roku jeszcze pasa w rodzaju sgraffito. Starszy wizerunek zamku, ukazany na obrazie wiszącym w jednym z budynków na poligonie świętoszowskim, zawiera jeszcze wieżyczki zwieńczające wykusze. Wynika z tego, że budowa zamku mogła być rozciągnięta w czasie i że pochodzi on z 1. połowy XVI wieku. W owym czasie zamek reprezentował w okolicy typ państwowej siedziby możnowładczej, kiedy to lokalne siedziby budowane były jeszcze z drewna albo fachwerku.

Znacznie starszy jest budynek tak zwanego spichlerza, co widać nawet gołym okiem. Stoi on obok zamku. Na obszarze około 12x16 metrów wznosi się masywna budowla. Parter zbudowano z kamieni granitowych i cegieł, górę zaś z surowej cegły.

Posiada on dach gotycki dwuspadowy na osi wschód-zachód, zdobiony 13 kwadratowymi sterczynami z obu stron. Na wysokości ściany szczytowej wkomponowano pięć kondygnacji rzędów okiennych. Tynkowane blendy ożywiono poprzez murowane krzyże. Typ ten przypomina rzędy blend okiennych szprotawskiego kościoła farnego, pochodzące z rozbudowy w

latach 1416-1424, który do 1748 roku posiadał jeszcze podobne sterczyny. Podobnież zachodnia ściana szczytowa kościoła farnego w Żaganiu.
Pierwsza kondygnacja posiadała w części wschodniej wejście główne, do którego dochodziło się za pośrednictwem usypanej rampy (pierwotnie pewnie most zwodzony). Owa rampa wznosząc się biegła z podwórza majątku. Wejście to znajdowało się na osi środkowej ściany szczytowej, obecnie zamurowane jest cegłą.
Ta z zewnątrz okazała budowla była z pewnością w środku przebudowywana. Kondygnacje wspierały się na belkach, we wnętrzu nie było pierwotnie żadnych murowanych ścianek. Głównym pomieszczeniem było to ponad piętrem, które jeszcze dziś sprawia wrażenie wielkiej hali.
Ściany od wewnątrz pokryte są częściowo zaprawą tynkową i malunkiem wapiennym. Ten jest niemal całkowicie zniszczony i tylko w narożu południowo-wschodnim hali na tyle zachowany, by można było w nim dostrzec wspaniałe rysunki renesansowe. Mimo ubogiego stanu zachowania, można jednak stwierdzić, że na wszystkich czterech ścianach biegł pas dekoracyjny z kolorowymi malunkami o szerokości około 75 centymetrów, przedstawiający wiele herbów szlacheckich. Ponad każdym herbem, przyozdobionym w hełmy i przyłbice, widniał gotycki napis minuskułowy z nazwą danego rodu. Pomiędzy i pod herbami namalowane były wazy i inne wzory renesansowe. Na ścianie wschodniej można rozpoznać jeszcze tylko płachtę i szachownice rodziny von Löben, na ścianie południowej herb von Nostitzów z napisem „die Nostwitzer”, obok herb von Rackel z dwoma rogami. Następnie tuż obok herb von Promnitzów ze strzałą i dwiema gwiazdami 5-kątnymi. Wszystkie te rodziny były w okolicy osiadłe od dawna: von Löben w Iławie, Nostitz w Iławie i Henrykowie, Rackel w Koperni żagańskiej, Promnitz w Wichowie, Jeleninie, Dzietrzychowicach i Wrzesinach. Należy tylko ubolewać, że zostało z tego tak niewiele.
Styl, który posiada jeszcze czysty gotycki charakter pisma, nadto pisownia „Nostwitz” zamiast późniejszej „Nostitz” dowodzą, iż rysunki pochodzą z 1. połowy XVI wieku. Pozostały fragment cyfry przy herbie Rackelów „14” wskazuje na datę 1514(!).
Miarkując po odchodzących od ściany warstwach malarskich, zauważamy około 3-4 warstwy białej farby. Dopiero ostania nosi wspomniane rysunki, co dowodzi, że powstały one długi czas po tym, jak wzniesiono budowlę. Jej wiek należy przyjąć na mniej więcej pierwszą połowę XV wieku.
Fakt, że wysoki parter naszego spichlerza zbudowany jest z dużych kamieni polnych, a jego drzwi i okna wydają się być przekute w okresie późniejszym, mała ilość okienek wyższych kondygnacji i w końcu osobliwe wejście na pierwsze piętro poprzez rampę, wykazują jednoznacznie obronny charakter budowli.

Wysoki koszt dawnych masywnych budowli i gotyckie zdobnictwo zdradzają, że obiekt wzniesiono dla celów mieszkalnych. Służył on tym celom jeszcze w 1. połowie XVI wieku, do momentu zbudowania dzisiejszego zamku tuż obok. Wskazują na to bezsprzecznie malunki herbowe i dekoracyjne. Idzie więc o siedzibę rycerską, wcześniejszy zamek von Nechernów. I jest godnym uwagi, że jeszcze dziś budowlę tę lokalna tradycja określa mianem „starego zamku”. Ten, stając się zbędny jako siedziba mieszkalna, przeznaczono na cele gospodarcze (stodoła, obora, spichlerz).
Oby te słowa przyczyniły się do poznania niezwykłej wartości tego zabytku i dla jego lepszego zachowania w przyszłości!
Według Matuszkiewicza, Lutsch mylił się lokując budowę „spichlerza” w drugiej połowie XVI wieku. Jak też nieprawdą jest teoria Stellera, jakoby był to dawny klasztor z 1020 roku, ponieważ w świetle źródeł Janowiec nigdy nie miał swojego kościoła ani klasztoru. Do1532 roku Janowiec należał do parafii w Iławie, a potem do Chich.[32]
Ów cenny zabytek zniszczono i doszczętnie rozebrano po 1954 roku.

Janowiec: od lewej spichlerz (tzw. stary zamek) oraz nowy zamek z XVI wieku, leżące po przeciwnych stronach dawnej granicy głogowsko-żagańskiej. Spichlerz został błędnie określony jako stary klasztor (Heimatkalender für den Kreis Sprottau 1941).

[32] Matuszkiewicz *Das Speichergebäude des Johnsdorfer Gutshofes* w *Heimatkalender für den Kreis Sprottau* 1941, str. 104-106.

Pocztówka z końca XIX wieku ukazująca Chichy wraz z Janowcem (pałac, browar, szkoła, kościół, sołtysówka, zamek i stary zamek).

Janowiecki zamek w majątku Bobrzany

O przebiegu linii granicznej pomiędzy księstwami Głogowskim a Żagańskim na obszarze majątku Janowiec dowiadujemy się po raz pierwszy z dokumentu z 25 września 1560 roku. Wtedy to jego właściciel Seifried von Nechern zleca zbadanie przez komisję państwową granicy przebiegającej przez jego folwark. Dla większej pewności jej przebieg wpisano do żagańskiej i głogowskiej księgi urzędowej. Zapis w księdze żagańskiej podaje także dalszy bieg granicy w kierunku południowym, tj. przecina ona drogę główną (Szprotawa – Żagań) i wchodzi na ziemną groblę prowadzącą do lasku Dremel (koło Iławy) nad rzeką Bóbr. Owa grobla to w istocie nasyp ziemny identyfikowany przez wielu badaczy jako południowe zakończenie ciągu północnego legendarnych Wałów Śląskich.[33]

Z dokumentu z 1560 roku wynika także, że zamek w Janowcu już istniał. Jednak z innego dokumentu dowiadujemy się, że w roku 1544 był jeszcze w trakcie budowy. Rozpoczęcie prac budowlanych należy lokować w przedziale czasowym 1541-1543.

Seifried von Nechern od 1522 roku był naczelnikiem i zarządcą Księstwa Żagańskiego, jednocześnie poddanym księcia Jerzego Saksońskiego, rezydującym na zamku w Żaganiu. Zmarł 29 kwietnia 1539 roku. Swoje bogate dobra ziemskie pozostawił synom Franciszkowi, Seifriedowi i Gerwazemu. Część Chich i Janowca oraz Kartowice przypadły Franciszkowi,

[33] Por. Boryna *Raport z programu badawczego Wały Śląskie* 2006.

który rezydował w Chichach w miejscu, gdzie w 1718 roku zbudowano pałac (późniejszy von Diebitsch). Natomiast pozostałą część Chich, Janowca i całe Bobrzany objął Seifried, który mieszkał w starym zamku w Janowcu (zwany w o okresie późniejszym spichlerzem). Wszyscy bracia byli lennikami książąt saksońskich.

Główna siedziba Nechernów leżała w Żagańskiem, ale jeden z braci, mianowicie Seifried, zamieszkiwał na terenie Księstwa Głogowskiego. Co prawda kilka metrów od granicy z Księstwem Żagańskim. Jednak, by wszyscy bracia otrzymali całe należne im po ojcu lenno, Seifried musiał się zobowiązać do przeniesienia swojej siedziby na stronę żagańską. Wymagał tego książę saksoński Moritz. Tak oto w bezpośrednim sąsiedztwie rycerskiej wieży mieszkalnej powstaje okazały zamek.

W 1593 roku Seifried sprzedaje Chichy, Bobrzany i Janowiec baronowi Dietrychowi von Kittlitz z Małomic. Z czasów Kittlitzów pochodzi wiele opisów janowieckiego zamku. W roku 1635 nazywa się go folwarkiem średnim, a 1 maja 1680 roku zamkiem janowieckim (Johnsdorfer Schloss).

W 1656 roku w zamku urządzono żagańską kancelarię rządową, kiedy w Żaganiu żniwo zbierała zaraza.

W dniu 21 stycznia 1680 roku umiera baron Jan Zygmunt von Kittlitz, ostatni z małomickiej linii. Zamek przejął wtedy żagański sąd książęcy, a majątek zmarłego został szczegółowo zinwentaryzowany.[34]

Po II wojnie światowej zamek był użytkowany przez Państwowe Gospodarstwo Rolne. W 1960 roku padł ofiarą pożaru i został opuszczony. Pożar na szczęście nie strawił budowli doszczętnie. W latach 1979-1980 dawną rezydencję zabezpieczono z funduszy konserwatorskich. W roku 1983 zabytek przeszedł w ręce prywatne i rozpoczęto w nim prace remontowo-adaptacyjne.[35] Zamek był zadaszony i reprezentował się nienajgorzej. W pewnym momencie w nieustalonych okolicznościach przeszedł na rzecz Skarbu Państwa. W latach 90-tych XX wieku oraz na początku obecnego stulecia nikt się nim nie opiekował. Budowla sprawiała wrażenie porzuconej. Każdy mógł do niej wejść. Nagminnie dewastowany obiekt szybko popadł w zupełną ruinę. Wskutek interwencji społecznych opiekunów zabytków z Muzeum Ziemi Szprotawskiej w 2008 roku ustalono obecnego zarządcę ruiny (starostę żagańskiego) i zarządzono urzędowe oględziny. Powiatowy inspektor budowlany stwierdził, iż pozostałe jeszcze mury w każdej chwili mogą runąć. Wygląda na to, że zamek uległ zniszczeniu „przez przypadek”, bo w którymś momencie o nim zapomniano.[36]

[34] Steller Das Johnsdorfer Schloss auf dem Schlossgut Girbigsdorf w Heimatkalender für den Kreis Sprottau 1942, str. 87-94.

[35] *Plan ochrony zabytków Gminy Małomice* aktualny.

[36] Chajewski *Zamek, którego nie ma* w *Tygodnik Żarsko-Żagański Gazety Lubuskiej* z dnia 23.02.2008.

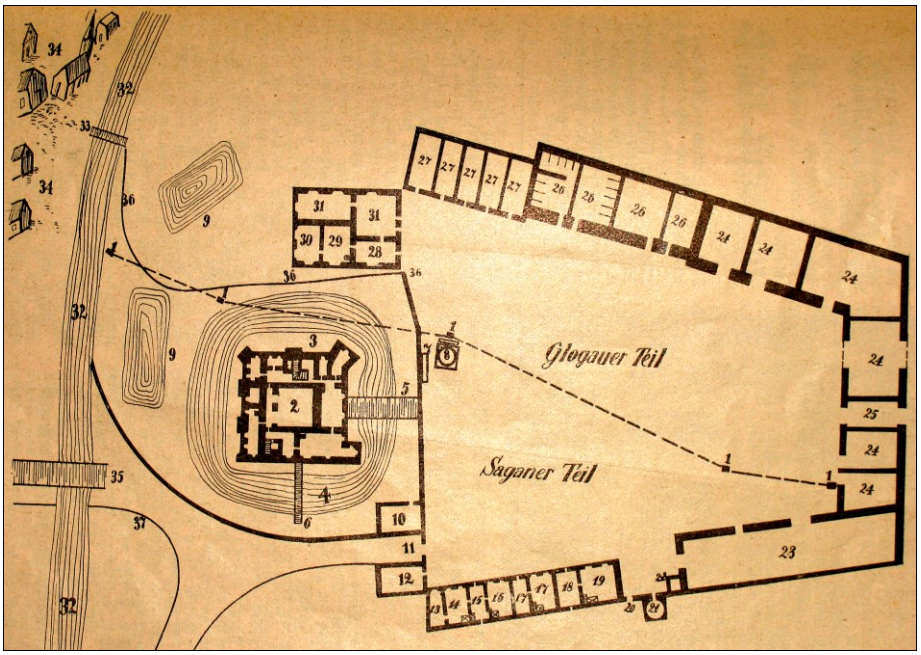

Pomiędzy starym a nowym zamkiem w Janowcu przebiegała granica księstw Głogowskiego i Żagańskiego (rys. z 1680 roku opublikowany w Heimatkalender für den Kreis Sprottau 1942).

Zamek w Janowcu w 1. połowie XX wieku (dawna pocztówka).

Ruina zamku w Janowcu, stan obecny (fot. autor).

Z dziejów lokalnego przemysłu

Metalurgia żelaza

Wpływ metalurgii żelaza na rozwój ziemi małomickiej był znaczący. Dolnośląska puszcza obfitowała w niskowartościową rudę darniową żelaza. Aby ją wydobyć, nie trzeba było wielkiego nakładu pracy, albowiem jak mówi nam nazwa – znajdowała się tuż pod powierzchnią gruntu. Zalegała na torfowiskach, przy bagnach i źródliskach. W ulepionym z gliny piecu, tak zwanej dymarce, umieszczano na dnie węgiel drzewny, drewno, a na górze obmyte wcześniej bryły rudy. Wytopione żelazo było bardzo zanieczyszczone. Spieczoną bryłę trzeba było rozbijać młotem, aby oddzielić kawałki metalu od szlaki, węgla, piasku i innych zanieczyszczeń. To dopiero z tych kawałków, po uprzednim rozgrzaniu, kuto wygodniejsze do transportu różnowymiarowe sztaby. A ostatecznie w kuźniach wyrabiano z nich broń, narzędzia rolnicze i inne przedmioty użytkowe.[37]

We wczesnej epoce żelaza (okres halsztacki), nie stwierdza się na naszych terenach własnej produkcji hutniczej, znaleziska żelazne z tego okresu pochodzą zapewne z importu. Prawdopodobnie okoliczne rudy darniowe

[37] Boryna *Historia lokalnego hutnictwa* w *Tajemnice Szprotawy i okolic* 2001, str. 75.

żelaza zaczęto wykorzystywać od okresu lateńskiego, tj. od II i I wieku p.n.e.[38] Lokalne hutnictwo żelaza miało się rozwinąć w okresie wpływów rzymskich. Większe stanowiska hutnicze, zaliczane do najstarszych w regionie, odkryto w okolicach Rudzin koło Przemkowa, Małomic i Leszna Dolnego nad Bobrem.

Średniowieczne huty nosiły nazwę „Hammer”, stąd pojęcie „hamernia”, które dosłownie oznaczało młot. Do napędzania tychże młotów używano energii wodnej za pośrednictwem drewnianych kół wodnych. Napotykane określenie „Hammermühle” oznaczało natomiast młyn młotowy.

Najstarsza szprotawska księga miejska po raz pierwszy wymienia lokalną hamernię w roku 1381 nad rzeką Szprotawą. Matuszkiewicz uważa tę notatkę za pierwszy pisemnie wspomniany młot na Śląsku. Jednocześnie ta sama księga mówi o mistrzach kuźniczych z terenów wiejskich, handlowo powiązanych z miastem. W 1387 roku wzmiankowany jest młot w okolicy Przemkowa, w 1408 roku podany jest mistrz Hans Weyse z Leszna Górnego. Następnie w 1430 roku mistrz Aldeheyen z Leszna Dolnego otwiera hutę, młot, kuźnię i sklep żelazny. W 1497 roku w dokumentach pojawia się mistrz małomicki,[39] a w 1576 jest już mowa o miejscowym cechu kowali.[40] Taksa z 1606 roku wymienia aż cztery kuźnice działające w obrębie Małomic. Pierwsza z nich znajdowała się w Iławie pod Szprotawą, druga przy wylocie z Małomic w kierunku Szprotawy, kolejna na miejscu późniejszej huty „Maria” nad Bobrem, a ostatni młot zlokalizowany był nad potokiem Ruda. Małomickie kuźnice ukazuje także mapa Księstwa Żagańskiego i okolic z 1736 roku, autorstwa M.Schubarta. Jeszcze na początku XVIII wieku tutejsze złoża rudy darniowej żelaza opisywano jako największe w całym Księstwie Głogowskim.[41]

Do osobliwego wydarzenia doszło w 1709 roku, kiedy to szprotawscy handlarze artykułami żelaznymi zapragnęli wykluczyć z targowiska małomicką konkurencję. Wtedy to hrabia von Redern urządził własne targowisko w Iławie. Spór prędko zażegnano, szprotawianie obawiali się bowiem odpływu kupujących z miasta.

Z czasem metalurgia oparta na niskowartościowej rudzie darniowej stała się nieopłacalna i musiała ustąpić miejsca nowej technologii. Nie bez znaczenia był deficyt drewna, niezbędnego do wytwarzania węgla drzewnego. W miejscowości ostał się jeden zakład, znany potem jako huta „Maria”.

W 1872 roku małomicka huta przeszła z rąk hrabiowskich na własność Banku Schuster z Berlina, a w roku 1875 przejęła ją rada komercyjna

[38] Szczegóła *Szprotawa i okolice przewodnik turystyczny* 1962, str. 18.
[39] Matuszkiewicz *Aus der Geschichte dr Stadt Sprottau* w *Unsere Sagan-Sprottauer Heimat* ze Stellerem 1956, str. 5.
[40] Majchrzak *Małomice – mój dom nad Bobrem* 1998, str. 11.
[41] Philler *Mallmitz Chronik* 1929.

Schlittgen. Od 1 stycznia 1880 roku przekształcono ją w spółkę akcyjną i połączono z hutą w Chocianowie.
Zakład małomicki musiał przebrnąć przez pogłębiający się kryzys wywołany I wojną światową. Aby przezwyciężyć trudności transportowe, zbudowano bocznicę kolejową. We wrześniu 1925 roku przez tory przejechał pierwszy załadowany wyrobami wagon. Na posiedzeniu w Berlinie 22 lutego 1927 roku zdecydowano o połączeniu huty „Wilhelma” w Szprotawie z hutą w Małomicach.
Powierzchnia zakładu w Małomicach wynosiła prawie 143 tys. metrów kwadratowych. W 1926 roku zakład posiadał 335 maszyn i 4 piece, elektrownię wodną o mocy 500 KM, lokomotywę 120 KM oraz silnik Diesla 275 KM. Przy pełnej obsadzie w zakładzie pracowało 800 osób. W ostatnim roku przed II wojną światową sprzedaż wyniosła 19 tys. ton produktów.[42]

Załoga jednego z działów dawnej huty Maria (Marienhütte, 1. połowa XX wieku).

[42] Boryna *Małomicki przemysł na początku XX wieku* w *Sensacje Ziemi Szprotawskiej* 2000, str. 38-41.

Browar i młyn w Małomicach

Na miejscu huty „Maria” w Małomicach stały wcześniej młyn zbożowy i browar. W dniu 20 września1693 roku cesarz Leopold I udzielił hrabiemu Henrykowi von Reder prawo warzenia piwa w swoich wsiach Małomice, Lubiechów i Janowiec. Wytwarzane tu piwo musiało być bardzo dobre, ponieważ cieszyło się uznaniem smakoszy także w Szprotawie. Nasz lokalny pisarz i dramaturg Heinrich Laube wspomina w swoim dziele zatytułowanym „Schatten-Wilhelm” wieś Małomice, której nadał nazwę „Stromau”. Napisał, że „…milę od miasta Szprotawa leżała posiadłość Stromau. Był tam też stary zamek, huta żelaza i słynny browar”. Z browarem, który jako taki zaprzestał działalności około roku 1875, była związana pewna gospoda. Znajdowała się ona z lewej strony naprzeciw młyna, przed mostem zakładowym. Jej dzierżawca o nazwisku Blaschke zbudował przed browarem przy kanale szklany pawilon (w parku), w którym małomiczanie oddawali się delektowaniu szlachetnego trunku. Do roku 1911 młyn był ciągle jeszcze czynny. Huta i młyn posiadały śluzy regulujące stany wody i moc roboczą zakładowych maszyn. Ponieważ młyn był pierwszy, zdarzało się, że przy niskich stanach wody huta pozostawała bez energii. Poza tym młyn przeszkadzał w rozbudowie huty, więc wykupiono go od hrabiego i rozebrano.[43]

Wyroby blaszane

Dynamiczny rozwój miejscowości w 2. połowie XIX wieku był ściśle związany z przemysłem. Metalurgia żelaza nie była jednak dominująca. W roku 1884 były pracownik huty Dominik Zauritz położył kamień węgielny pod dzisiejszą fabrykę wyrobów blaszanych i cynkownię. Zauritz dokupił następnie działkę przy ulicy Kolejowej, od murarza ze Szprotawy. Wraz ze znajomym blacharzem produkował początkowo balie do prania. Zakład szybko rozbudowano i poszerzono asortyment o przeróżne wyroby blaszane i emaliowane.

W roku 1898 inżynier Józef Flieger, pracujący dotychczas w hucie, założył międzynarodowe zakłady metalowe. Flieger miał doświadczenie w produkcji sprzętu mleczarskiego i był właścicielem wielu patentów. W roku 1910 zakład przejmuje Jerzy Sinndermann. Do palety produkcji dochodzi wtedy emaliowany sprzęt dla gospodarstw domowych. Wyroby sprzedawano także za granicę. Wyposażony w najlepsze urządzenia i posiadający renomę zakład zaliczał się do znaczących w branży na terenie Niemiec. Przy pełnym zatrudnieniu przedsiębiorstwo liczyło 450 pracowników i robotników.

W roku 1925 Siegismund i Staub, oboje wcześniej pracowali w hucie, na gruncie przy ulicy Kolejowej założyli odlewnię żelaza.[44]

[43] Tamże.
[44] Tamże.

Banknot zastępczy z 1921 roku ukazujący zakład Jerzego Sindermanna z Małomic (Internationale Metallwerke Mallmitz, Inhaber Georg Sindermann).

Ceramika budowlana

Poza rudą darniową żelaza, która miała duże znaczenie dla rozwoju miejscowości, w okolicy zalegały złoża gliny przemysłowej, które z kolei przyczyniły się do powstania cegielni.

Duże pokłady gliny, rozciągające się na południe po Pruszków, przez długi czas dostarczały niezbędnego surowca. Pierwsza cegielnia powstała na piaszczystym gruncie Siendermanna. Później na zachód od „Góry Ceglanej” (wcześniejsza Szubiennicza) powstała druga, która w roku 1855 funkcjonowała pod nazwą „Knothe Ziegelei”. Na „Górze Ceglanej” uruchomiono także trzecią cegielnię, tak zwaną „Dominial Ziegelei”.[45]

Informacje o przemyśle małomickim po 1945 roku zostały zamieszczone w podrozdziale w dalszej części książki (patrz „Pierwsze lata powojenne”).

[45] Tamże.

Z tajemnic II wojny światowej

Na początku XX wieku na południe od Małomic powstał rozległy poligon wojskowy, rozciągający się od Bobru po Kwisę. W skład poligonu weszły między innymi wielkie obszary leśne dawnego małomickiego hrabstwa. Wtedy to na zawsze wysiedlono przepięknie położoną w sercu borów osadę o dźwięcznej nazwie Koberbrunn (Borowy Zdrój).[46] Na poligonie już podczas I wojny światowej zorganizowano duży obóz jeniecki.[47]
Relacje mieszkańców Lubiechowa i Śliwnika mówią o licznych przemarszach, paradach i transportach wojskowych w latach 30-tych XX wieku oraz w czasie II wojny światowej.[48] Obie wsie graniczyły z terenem poligonu. Nieopodal Śliwnika znajdowała się baza szkoleniowa z murowaną 3-komorową strzelnicą, a na obrzeżach Lubiechowa znajdowała się jedna z komendantur poligonu.[49]
Ostatnia wojna światowa okryła poligon szczególnie złą sławą. To tu straciło życie tysiące jeńców sowieckich i innych, to tu formowano i szkolono niemieckie oddziały, a w tym znane ze swej okrutności zbrodnicze formacje Waffen SS.[50]
Wojna nie ominęła oczywiście samych Małomic. Miejski przemysł uczestniczył aktywnie w produkcji zbrojeniowej. W hucie odlewano między innymi formy do bomb, płyty pancerne i elementy pojazdów pancernych, a blachownia dostarczała menażki, kanki, kotły i lżejsze elementy metalowe dla wszelkich działów zbrojeniówki.
Z powodu braku dokumentów trudno dziś potwierdzić informacje o produkcji w Małomicach elementów czy urządzeń dla potrzeb lotnictwa wojskowego. Jednakże mając na uwadze rodzaj zakładów, było to więcej niż tylko prawdopodobne.
Różne relacje wspominają także o prochowni mającej znajdować się na północnym krańcu miasta.
Innym mało znanym faktem z najnowszej historii Małomic jest ulokowanie w mieście mieszkańców Warszawy i okolic w 1944 roku po upadku Powstania Warszawskiego. Potwierdzają to zeznania świadków przed komisją badającą zbrodnie hitlerowskie. Warszawiacy mieli pracować w małomickich zakładach jako robotnicy przymusowi.
Niemal do rangi legendy urósł jeszcze jeden wątek z wojennych dziejów miasta. Pomiędzy hutą a zalewem znajdowało się dawne centrum osadnicze, składające się z dwóch pałaców, kościoła, dużej kaplicy i budynków

[46] Boryna *Martwe wsie* w *Tajemnice Szprotawy i okolic* 2001, str. 27-29.
[47] Chłopek *Świętoszów wczoraj i dziś* 1999, str. 60-63.
[48] Hunze *Liebichau - das Dorf am Rande der niederschlesischen Heide* 1985.
[49] Tamże oraz Boryna *Tajemnice militarne Szprotawy na Dolnym Śląsku* 2006, str. 26-27.
[50] Horyń *Historia obozów jenieckich w Świętoszowie* 2004.

dworskich. Dziś w tym samym miejscu zobaczymy tylko łąkę. Do czasów współczesnych dotrwała jedynie kaplica, obecnie w randze kościoła. Pozostałe obiekty jako nadpalone i zniszczone nie użytkowano, a w efekcie doszczętnie rozebrano. Cegłę wywieziono, zaś pozostały gruz trafił w różne części miasta. Wiele osób przyznaje się do znajdowania srebrnych i złotych monet w miejscach zadołowania popałacowego gruzu, jak na przykład nieopodal ul. Leśnej. Wśród poszukiwaczy skarbów krąży historia, jakoby w pałacowych piwnicach ukryto cenne przedmioty. W wielu okolicznych pałacach i kościołach specjalne służby niemieckie ukrywały zbiory biblioteczne, muzealne i temu podobne, jak na przykład w Szprotawie i Borowinie.[51] Niewykluczone, że również w ustronnie położonych Małomicach.

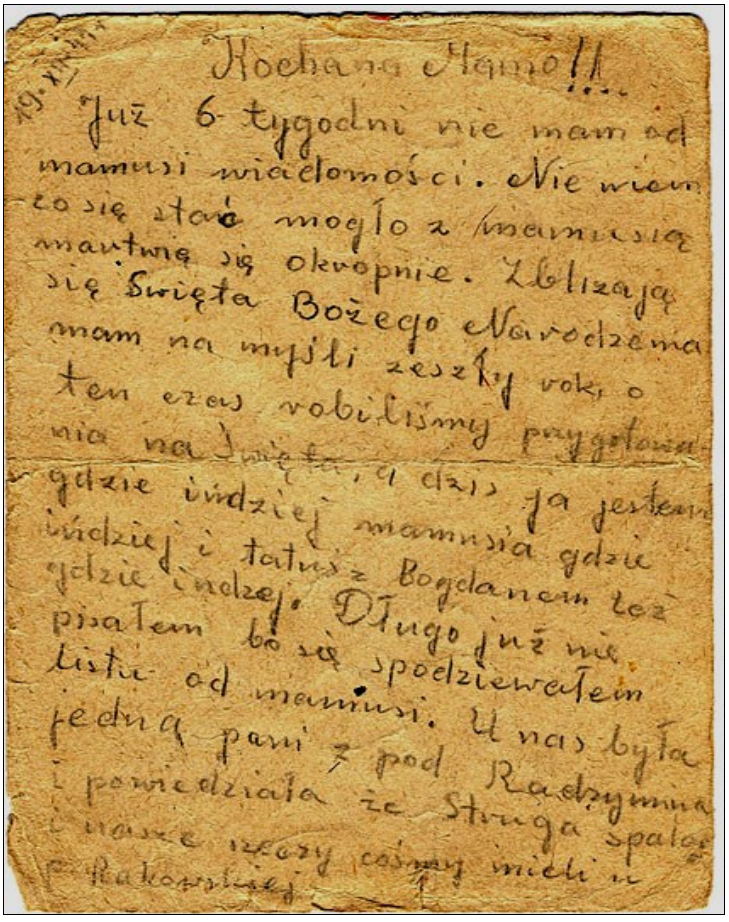
Kochana Mamo!!...
Już 6 tygodni nie mam od
mamusi wiadomości. Nie wiem
co się stało mogło z mamusią
martwię się okropnie. Zbliżają
się Święta Bożego Narodzenia
mam na myśli zeszły rok, o
ten czas robiliśmy przygotowa-
nia na Święta, a dziś ja jestem
gdzie indziej mamusia gdzie
indziej i tatuś z Bogdanem też
gdzie indziej. Długo już nie
pisałem bo się spodziewałem
listu od mamusi. U nas była
jedna pani z pod Radzymina
i powiedziała że Stringa spalo
i nasze rzeczy cośmy mieli w
Rakowskiej

Fragment korespondencji z grudnia 1944 roku napisanej przez syna do matki - Marii Gajowniczek, przebywającej w obozie w Małomicach.

[51] Lamparska *Tajemnice ukrytych skarbów* 1999.

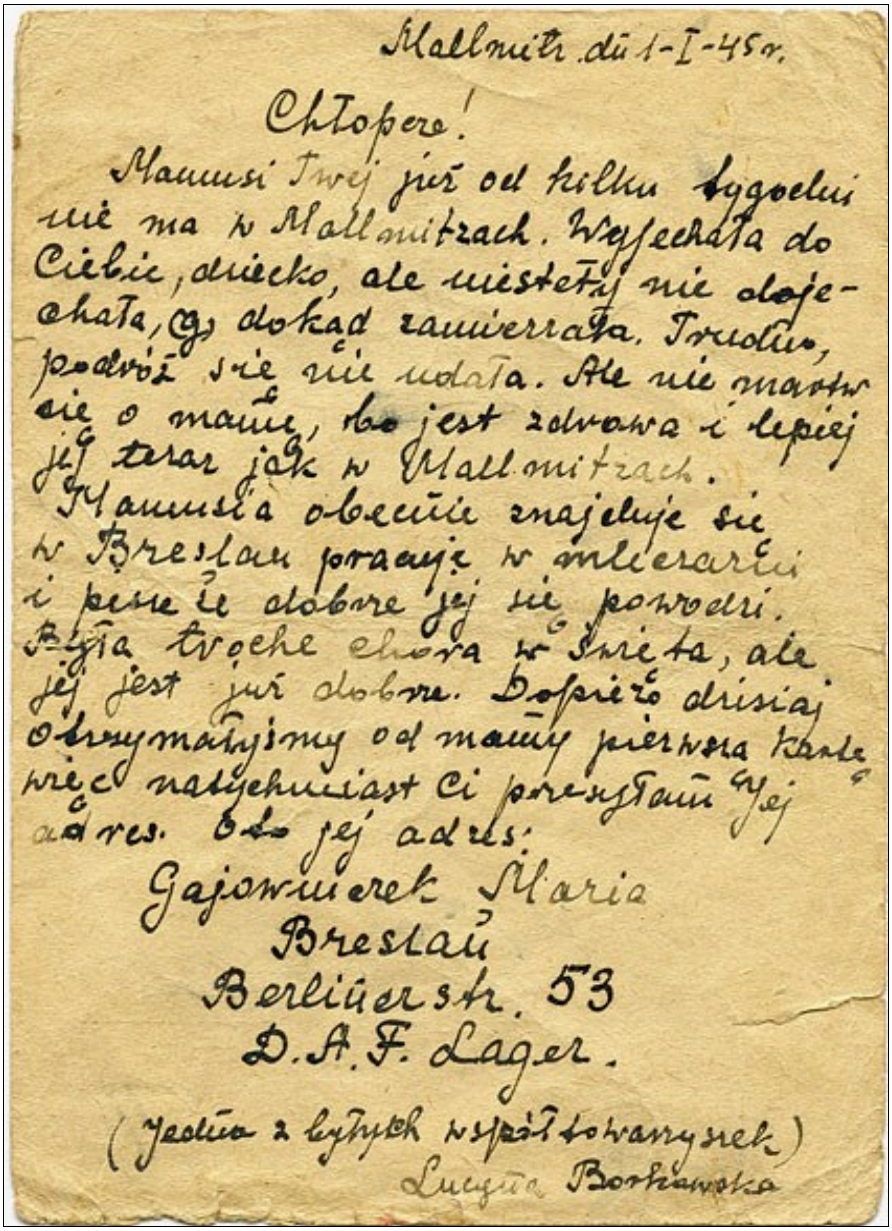

Mallmitz. dn 1-I-45 r.

Chłopcze!

Mamusi Twej już od kilku tygodni nie ma w Mallmitzach. Wyjechała do Ciebie, dziecko, ale niestety nie dojechała, gdzie dokąd zamierzała. Trudno, podróż się nie udała. Ale nie martw się o mamę, bo jest zdrowa i lepiej jej teraz jak w Mallmitzach.

Mamusia obecnie znajduje się w Breslau pracuje w mleczarni i pisze że dobrze jej się powodzi. Była trochę chora w święta, ale jej jest już dobrze. Dopiero dzisiaj otrzymałyśmy od mamy pierwszą kartę więc natychmiast Ci przesyłam Jej adres. Oto jej adres:

Gajowniczek Maria
Breslau
Berlinerstr. 53
D.A.F. Lager.

(Jedna z byłych współtowarzyszek)
Lucyna Borkowska

Korespondencja ze stycznia 1945 roku napisana przez Lucynę Borkowską przebywającą w obozie w Małomicach, do Mieczysława - syna Marii Gajowniczek.

Jak wynika z korespondencji, syn Marii Gajowniczek mieszkał u Kazimierza Dziekańskiego we wsi Biniewiec w Pow. Błońskim.

Dawna strzelnica „Komarowo” w małomickim lesie (stan obecny, fot. autor).

Pierwsze lata powojenne

W dniach 14 i 15 lutego 1945 roku do Małomic wkraczają wojska 1. Frontu Ukraińskiego pod dowództwem marszałka Koniewa, mianowicie jednostki pancerne generała Leliuszenko i 13 armii generała Puchowa. Polscy osadnicy zaczęli napływać do Małomic w maju, a w czerwcu administrację przekazano polskim władzom cywilnym. Pierwszym powojennym wójtem Małomic został Antoni Poetz. W tym czasie Niemcy ciągle jeszcze powracali, po tym jak masowo opuszczali te ziemie przed zbliżającym się frontem. Wysiedlenia ludności niemieckiej po raz pierwszy dokonano w czerwcu, pozostawiając głównie fachowców potrzebnych do uruchomienia zniszczonych zakładów pracy. Liczba Polaków była jeszcze stosunkowo mała, dopiero zorganizowane transporty repatriantów jesienią 1945 roku przyczyniają się do wzrostu liczby ludności. Przybywający osadnicy obejmowali domostwa wedle uznania, a dopiero później załatwiali związane z tym formalności. Największy udział w zasiedlaniu miało województwo poznańskie, a następnie krakowskie i łódzkie. Znaczną grupę ludności stanowili także repatrianci z terenów przyłączonych do Związku Radzieckiego. Dane o liczbie mieszkańców Małomic pochodzą dopiero z 1957 roku, zamieszkiwało je wtedy 2.437 osób. W 1965 roku było ich już 3.659.

Istotną przeszkodą w ponownym uruchomieniu produkcji było poważne uszkodzenie urządzeń napędowych i energetycznych we wszystkich niemal zakładach. To, czego nie wywieźli bądź zniszczyli Niemcy, zostało zdemontowane i zabrane przez specjalne jednostki sowieckie. Nie bez znaczenia był wszechpanujący powojenny szaber, nierzadko w formie zorganizowanej.

W 1947 roku przystąpiono do prac porządkowych w fabryce wyrobów blaszanych. Zakład ten był szczególnie zdewastowany. Grupa ofiarnych mieszkańców wbrew decyzji komisji ministerialnej uruchomiła w 1948 roku pierwszą produkcję. Funkcję dyrektora pełnił wtedy Jan Stefko. Początkowo załoga liczyła 62 osoby. Produkowano jedynie 25 i 50-litrowe opakowania dla farb i lakierów, rocznie około 88 ton produktów. Natomiast w 1966 roku zatrudniano już 466 pracowników, a wartość produkcji wynosiła 87 mln ówczesnych złotych. Poszerzono także asortyment.

W 1948 roku ruszyła ponownie cegielnia, a w 1956 uruchomiono Zakład Prefabrykatów i Kruszywa (54 pracowników) oraz Betoniarnię (84 pracowników) w Małomicach.

Dynamiczny rozwój przemysłu w miejscowości przyczynił się do uzyskania przez Małomice w 1969 roku praw miejskich.[52]

[52] Szczegóła *Szprotawa w Polsce Ludowej* 1967.

III. CIEKAWOSTKI HISTORYCZNE

Kościół MB Niepokalanego Poczęcia w Małomicach

Obecny kościół MB Niepokalanego Poczęcia został zbudowany pierwotnie jako kaplica rodowa lokalnej szlachty, po raz pierwszy wzmiankowana w 1496 roku. Jej ciekawe dzieje szczegółowo opisał małomicki nauczyciel Otton Philler w kronice miejscowości wydanej w 1929 roku. Również z fundacji ówczesnych właścicieli dóbr małomickich w 1732 roku dokonano przebudowy kaplicy. Nieużytkowana i dewastowana po II wojnie światowej uległa częściowemu zniszczeniu. Po przejęciu przez parafię polsko-katolicką została wyremontowana w latach 1982-1984 i przemianowana na kościół. Duże zasługi na rzecz odtworzenia zabytku posiada ks. Ryszard Szykuła. Kościół przedstawia się jako budowla barokowa, murowana cegłą, założona na planie ośmiokąta, z pięcioboczną absydą od zachodu i kolistą klatką schodową, częściowo wtopioną w mur północno-zachodniej ściany. Elewacje są otynkowane i rozczłonkowane pilastrami oraz hemisferycznymi niszami. Świątynię przykrywa dach mansardowy z ośmioboczną latarnią, zwieńczoną baniastym hełmem. Wewnątrz zachowało się kilka kamiennych płyt nagrobnych, gotycka z 1414 roku oraz renesansowe z drugiej połowy XVI wieku, z pełnopostaciowymi płaskorzeźbami.[53]

Kościół pw. Matki Boskiej Niepokalanego Poczęcia w Małomicach (fot. autor 2007).

[53] *Plan ochrony zabytków Gminy Małomice* aktualny.

Kościół św. Jana Chrzciciela w Chichach

Kościół w Chichach jest budowlą wczesno-gotycką, murowaną kamieniem, pochodzącą z drugiej połowy XIII wieku. Świątynię rozbudowano w 1614 (kaplica) i odrestaurowano w 1710 roku. W drugiej połowie XVIII wieku przebudowano okna, a sto lat później szczyty. Jednonawowy kościół posiada prostokątne prezbiterium, kaplicę, zakrystię i składzik. Od strony zachodniej przylega doń prostokątna wieża. Nawę przykrywa czteroprzęsłowe, a prezbiterium dwuprzęsłowe sklepienie sieciowe. We wnętrzu zachowały się dwa wczesnogotyckie tryptyki oraz szereg renesansowych kamiennych nagrobków. Kościół otoczony jest kamiennym murem z XIV-XV wieku, w obrębie którego znajduje się brama z ostrołukowym przejazdem.[54]

Kościół pw. św. Jana Chrzciciela w Chichach (fot. autor 2008).

[54] Tamże.

Pałac Diebitschów w Chichach

Pałac w Chichach wzniesiono w 1718 roku, w bezpośrednim sąsiedztwie Iławki, prawdopodobnie na miejscu starszej rycerskiej siedziby mieszkalnej. Już w 1539 roku jest mowa o Franciszku von Nechern, do którego należała ta część miejscowości. Zarówno sama lokalizacja jak i owalny charakter zabudowy przemawiają za niegdysiejszym warownym przeznaczeniem tego miejsca. Przebudowa pałacu nastąpiła około 1840 roku, nadając mu znamiona neoklasycystyczne. Przy czym obiekt powiększono o dobudówkę od strony północnej. W latach 70-tych XX wieku budowlę poddano pracom remontowym i adaptacyjnym, niszcząc część architektonicznego wystroju elewacji. Pałac jest budowlą murowaną, dwukondygnacyjną, na wysokim podpiwniczeniu, założoną na planie prostokąta o wymiarach 24x13 metrów, z dobudowanym od północy prostokątnym aneksem. Zarówno część główną jak i dobudówkę nakrywają dachy mansardowe z lukarnami. Elewację, w narożach ujętą boniowaniem, podzielono listownym gzymsem międzykondygnacyjnym. Okna w parterze zdobią profilowane nadokienniki. Fasada zaakcentowana jest na osi środkowej pozornym ryzalitem, zwieńczonym trójkątnym naczółkiem. Do wejścia prowadzi wysoki, dwustronny podjazd. Z rysunku Wernera, wykonanego około 1740 roku, wynika, że przy barokowym pałacu znajdował się park, przylegający od strony południowej. W parku rośnie obecnie wiele pomnikowych drzew.[55]

Pałac w Chichach, obecnie siedziba Fundacji Chichy-Art (fot. autor 2007).

[55] Tamże.

Pałace w Małomicach

Pierwszy z nich został wzniesiony w 1698 roku przez Gotfryda von Rederna. Była to budowla o podstawie prostokąta, zamknięta i posiadająca dziedziniec wewnętrzny. Według małomickiego kronikarza Ottona Phillera w okresie budowy obowiązywały już inne trendy, jeśli idzie o projektowanie obiektów rezydencjonalnych, aniżeli forma małomickiego pałacu. Dlatego należy sądzić, że zbudowano go na fundamentach wcześniejszego zamku otoczonego fosą.[56] Z reguły każda rezydencja szlachecka w regionie była w średniowieczu obiektem przystosowanym do obrony, między innymi poprzez posiadanie fosy. Stary małomicki zamek zlokalizowany na dawnym rozlewisku Bobru, nad zalewem, od tej zasady nie odbiegał.

W Małomicach od dawna znajdował się most na Bobrze. W okresie funkcjonowania księstw Głogowskiego i Żagańskiego był on mostem granicznym. Przeprawy i jednocześnie drogi prowadzącej do traktu wzdłuż Kwisy strzegła strażnica – zamek. A lokalna historia od XIV wieku wspomina o osiadłych tu rodach rycerskich.

Po przejęciu hrabstwa przez Dohnów w 1766 roku wyburzono całe skrzydło północne oraz fragmenty wschodniego i zachodniego skrzydła zamku. Wtedy też zasypano z trzech stron fosę. Takie działanie spowodowane było pojawieniem się groźby katastrofy budowlanej, ponieważ pałacowe mury osiadały w bagiennym gruncie i pękały. Pozostałą część fosy zasypano w roku 1871. Philler napisał, że nad wejściem do pałacu wisiał herb Redernów, natomiast od środka herb Dohnów. W tym samym roku zbudowano obok drugą rezydencję, tak zwany mały pałac dla wdowy.

W bezpośrednim otoczeniu pałacu znajdowały się budynki mieszkalne i gospodarcze, młyn, urząd rentowy, stara poczta, ogród z altaną zwaną „świątynią flory”, kościół ewangelicki i kaplica rodowa, tworząc razem coś, co byśmy dziś nazwali miejską starówką.

Niestety z tego wspaniałego miejsca przetrwała do dziś tylko kaplica, obecnie kościół parafii polsko-katolickiej. Pozostałe zabytki po 1945 roku zdewastowano i spalono, a w rezultacie rozebrano. Pozostałości po nich były widoczne jeszcze w latach 60-tych ubiegłego wieku.[57]

W ostatnim czasie pojawił się pomysł, by w miejscu gdzie stał stary pałac, dokonać archeologicznych prac odkrywkowych, a odsłonięte w ten sposób fundamenty zabezpieczyć i przystosować dla potrzeb zwiedzania.

[56] Philler *Mallmitz Chronik* 1929.
[57] *Wie`s daheim einst war – Bildband von Mallmitz* 1993.

Pocztówka z wizerunkiem pałacu hrabiowskiego zu Dohnów w Małomicach (początek XX wieku).

Pocztówka z małym pałacem w Małomicach (początek XX wieku).

Historia wykuta w kamieniu

Dzięki współdziałaniu burmistrza Małomic z opiekunami zabytków z Muzeum Ziemi Szprotawskiej, w 2008 roku dokonano zabezpieczenia ciekawego historycznie XVIII-wiecznego epitafium z Lubiechowa. Zabytek leżał przy polnej drodze w pewnej odległości od wsi, przy zupełnie zniszczonym poniemieckim cmentarzu.
Z napisów w języku niemieckim dowiadujemy się, że epitafium wykonano dla przedwcześnie zmarłego młynarza, syna obywatela Szprotawy Jerzego Vogdt (Vogt), posiadacza młynów w Małomicach i Bobrzanach. Co interesujące, na kamieniu wykuto także symbole wolnomularskie, mianowicie cyrkiel i ekierkę, których znaczenie znali tylko wtajemniczeni. Zdobnictwo wykonane jest w tonacji barokowej, a materiał stanowi skała piaskowca. Eksponat jest niekompletny i pęknięty na trzy części, przez co nie możemy poznać imienia zmarłego. Obecnie płyta spoczywa w pracowni szprotawskiego muzeum. Tłumaczenie tekstu z epitafium brzmi następująco:
„…pierworodny syn swoich drogich rodziców, którego ojciec, szanowny… M.George Vogdt, obywatel Szprotawy i właściciel młyna w Bobrzanach jak również obecnie posiadacz młyna w Małomicach we włościach hrabiowskich Rederów; matka, Pani Maria z domu Wern…;
urodzony Roku Pańskiego 1700 - 27 września, wychowany w miłości do Boga przez chrześcijan i zmarł nabywszy umiłowane rzemiosło młynarza, odbywszy 2-letnią wędrówkę po naukę, przeżywszy 5 lat jako czeladnik tu w Małomicach, w wieku 23 lat, Roku Pańskiego 1723 – 4 czerwca. Śpij spokojnie mój drogi synu, śpij spokojnie w swoim grobowcu, aż pewnego dnia nie wezwie ciebie ponowie twój Jezus.”
W oparciu o zasoby archiwalne muzeum podjęto próbę odnalezienia informacji źródłowych o rodzinie Vogtów. Posiadane dokumenty pozwoliły potwierdzić, że rzeczywiście właścicielami młyna w Bobrzanach była rodzina Vogt. Na przykład zapis w aktach stanu cywilnego nr 50/1888 z dnia 24 lipca rejestruje zgon Otylii Berty Görner, córki właściciela młyna w Bobrzanach Henryka Vogta. A inny zapis z 15 stycznia 1885 roku mówi o zgonie sołtysa Lubiechowa Grzegorza Fryderyka Vogta.[58] Nazwisko to jest także kojarzone z nazwą dawnego browaru w Małomicach.
Taki typ płyty nagrobnej mocowany był do ściany kaplicy cmentarnej, muru okalającego cmentarz albo ściany kościoła. Dotąd nie udało się ustalić, z którego obiektu i w jaki sposób epitafium trafiło na lubiechowskie pole. Na obecnym etapie nie można także wykluczyć opcji, że nagrobek pochodzi z Lubiechowa.

[58] Boryna *Oto historia regionu wykuta w kamieniu* w *Gazeta Wyborcza Zielona Góra-Gorzów Wlkp.* z dnia 2.01.2008.

XVIII-wieczne epitafium znalezione w Lubiechowie (fot. autor 2007).

Zasłużony Georg Steller

Georg Steller, ur. 14 maja 1906 roku w Janowcu w gminie Małomice, syn rolnika Adolfa Stellera i Idy z domu Werner. Gospodarstwo Stellerów znajdowało się w Janowcu Górnym, na granicy z obrębem wsi Witków. W latach 1912-1915 G.Steller uczęszczał do szkoły podstawowej w Chichach. Zgodnie z zamiarem rodziców miał przejąć w przyszłości gospodarkę, rozpoczął więc naukę w szkole rolniczej w Legnicy. Jednak w 1919 roku przeniósł się do legnickiego liceum. Maturę zdał w 1925 roku w Legnicy. W latach 1925-1930 studiuje matematykę, fizykę i geografię na uczelniach w Dreźnie, Berlinie, Heidelbergu i we Wrocławiu. W 1930 i 1932 roku we Wrocławiu zdaje egzaminy na kolejne stopnie nauczycielskie. Lata 1932-1934 przepracował jako nauczyciel w gimnazjum w Chojnowie. Uczył także w liceum jeleniogórskim oraz w szkole im. Laubego w Szprotawie. Od 1935 roku przez kilkanaście miesięcy pracował w kuratorium w Bolesławcu. Natomiast okres 1938-1945 to etat w gimnazjum żagańskim. Chociaż w rzeczywistości podczas II wojny światowej pełnił funkcję meteorologa w okręgowych stacjach meteorologicznych, między innymi w Dreźnie, Wrocławiu, pod Kijowem i Charkowem oraz na lotnisku w Szprotawie. Od 1946 roku ponownie naucza. Najpierw w Magdeburgu, potem w Tangerhütte, Tangermünde, Düsseldorfie. Zmarł 10 kwietnia 1972 roku.
Dla Małomic i regionu zasłużył się przede wszystkim jako regionalista i wybitny autor wielu wartościowych opracowań historycznych. Z terenu obecnej gminy Małomice szczególnie upodobał sobie Bobrzany, Chichy i rodzinny Janowiec.

Wykaz najbardziej znanych opracowań:
1. Dorf u. Rittergut Wichelsdorf (o wsi i pałacu Wiechlice).
2. Machenau u. Deutschmachen (o Moczyniu koło Żagania).
3. Bauerndorf u. Heidestädtchen, zwei Untersuchungen über Ebersdorf u. Freiwaldau im Gebiet Sagan-Sprottau (o Dzikowicach i Gozdnicy).
4. Alte Papiermühlen in den Kreisen Sagan u. Sprottau (o młynach papierniczych w pow. żagańskim i szprotawskim).
5. Zwei Dorfstudien aus Westschlesien Hartau u. Langheinersdorf Kr. Sprottau (o Borowinie i Długiem w pow. szprotawskim).
6. Rückersdorf Kr. Sprottau, Die Geschichte des Ortes u. seiner Kirche (o wsi i kościele w Siecieborzycach w pow. szprotawskim).
7. Der Gutshof auf der Fürstentumsgrenze u. der Girbigsbach als Zankapfel (o granicy księstw na Młynówce).
8. 700 Jahre Girbigsdorf (o Bobrzanach).
9. Das Johnsdorfer Schloss auf dem Schlossgut Girbigsdorf (o zamku w Janowcu).

10. Dittersbach bei Sagan (o Dzietrzychowicach koło Żagania).
11. Beschreibung der schlesischen Kreise Sagan u. Sprottau, razem z K.Handke (o powiecie żagańskim i szprotawskim).
12. Unsere Sagan-Sprottauer Heimat, razem z F.Matuszkiewiczem (o historii ziemi żagańskiej i szprotawskiej).
13. Die friderizianische Siedlung Reussenfeldu Kr. Sprottau (o kolonii Rusinów w pow. szprotawskim).
14. Arthur Heinrich, der Saganer Heimatforscher (o regionaliście z Żagania Arturze Heinrichu).
15. Die Bauern des Fürstentums Sagan um 1700 (o rolnikach w Księstwie Żagańskim).
16. Graf Promnitz-Sorau contra Saganer Regierung (hrabia Promnitz z Żar przeciw administracji żagańskiej).
17. Kastellanei und Stadt Sagan (o kasztelani i mieście Żagań).
18. Der Adel des Sorauer Weichbildes um die Wende des 15. Jahrhunderts (o szlachcie żarskiej na przełomie XV/XVI wieku).
19. Mit Soldaten und Schusswaffen auf evangelische Kirchgänger (o konfliktach religijnych).
20. Die Zufluchtskirche Ablaßbrunn (o kościele granicznym w Studnicach).
21. Das Fürstentum Sagan vor und nach dem Dreißigjährigen Kriege (Księstwo Żagańskie przed i po wojnie 30-letniej).
22. Die Saganer Schuster und Schneider kämpfen um ihr Recht (żagańscy szewcy i krawcy walczą o swoje prawa).
23. Rückersdorfer Bauern kämpfen! (o buntach rolników z Siecieborzyc).
Wiele z wymienionych prac zaginęło w zawierusze II wojny światowej.

Z historyków, którzy swoimi publikacjami przysłużyli się popularyzacji ziemi małomickiej, należy jeszcze wymienić tutejszego nauczyciela Ottona Phillera, autora pierwszej kroniki Małomic, wydanej w 1929 roku.[59]

[59] Boryna *Zapomniany Georg Steller* 2008.

Zaginiony wynalazca Friedrich Gielczewsky

Friedrich Gielczewsky to jedna z mało znanych, ale interesujących postaci w dziejach Dolnego Śląska. Urodził się 17 stycznia 1768 roku w Iławie Małej jako syn producenta papieru Salomona Gielczewskyego, właściciela tutejszej fabryki papieru położonej na wyspie, którą kupił od hrabiego von Redern z Małomic za kwotę 3000 talarów. Od 1791 roku właścicielem fabryki został syn Fryderyk. Jego sława zaczęła się od korespondencji z dnia 30 października 1808 roku, od radcy wojennego von Cőlln z Pruskiej Izby Wojennej i Majątkowej w Głogowie do ministra Steina w Berlinie: „…Fabrykant Gielczewsky z Iławy pod Szprotawą, właściciel fabryki papieru, od lat pracuje nad praktyczną realizacją swojego pomysłu sterowanego balonu powietrznego. Mniema on, że jest u celu swego dążenia. Koszty prób rzędu 1000 talarów chce pokryć z własnych środków. Przy tym twierdzi on, że jego wynalazek jest bardzo prosty i każdy, kto uczestniczyłby przy próbach, mógłby sam zrobić użytek z wynalazku. Dlatego to prosi on o królewski żelazny patent, aby przez kilka lat, od momentu kiedy Jego Wysokość na to zezwoli, nikt nie mógł budować podobnych balonów powietrznych. Przy tym zapytuje on Waszą Wysokość, czy sprawa ma być załatwiona publicznie czy poufnie… Mogę po drodze urzędowej zaświadczyć, że Gielczewsky jest przy zdrowych zmysłach, jak też jest solidnym, prawym i zamożnym człowiekiem, który od lat poświęcał się astronomii, fizyce i chemii. Aparaty i przyrządy do eksperymentów pozyskuje sam za poważne sumy pieniędzy...” Mimo, iż początkowo zarządzono przygotowania do rozpoczęcia oficjalnych prób, to wkrótce sprawa ugrzęzła, rzekomo z przyczyn urzędowych. Gielczewsky zwracał się potem jeszcze kilka razy do władz o wydanie patentu i dofinansowanie prób. W międzyczasie zubożał. Zmarł prawdopodobnie w osamotnieniu i goryczy, nie wiadomo gdzie i kiedy. Zaginął bowiem po 27 sierpnia 1829 roku. Znamienny jest fakt, że z poufnej dokumentacji, jaką Gielczewsky słał do urzędów, zaginęły wszelkie plany i rysunki modeli. Zachowały się jedynie szczątkowe opisy jego „teorii” z 15 maja 1817 oraz z 19 lipca 1823 roku, z których i tak jest trudnym odgadnięcie zasady funkcjonowania wehikułu Gielczewsky`ego. Do napędu statku zamierzał użyć jakiejś drogiej i niebezpiecznej substancji palnej, o której wytwarzaniu nic nie zdradził. Statek składał się z dwóch części, unoszącej i napędowej. Miał on poruszać się w myśl jego dwóch zasad, „lżejszy jak powietrze” i „cięższy jak powietrze”. W uzasadnieniu projektu na żądanie władz podał jego strategiczne zastosowanie jako broni powietrznej przeciwko okrętom, czym wyprzedził myślowo swoją epokę. Jak dotąd, a może i na zawsze pozostanie tajemnicą, co wynalazł Gielczewsky z Iławy. Jest możliwym, że to właśnie

on stworzył podwaliny pod późniejsze latające Zeppeliny, wykorzystywane między innymi do transoceanicznych lotów pasażerskich. Wskazują na to wymienione dwie zasady i zastosowanie niebezpiecznych łatwopalnych substancji. Gielczewsky zamierzał jednak inaczej niż współczesne silniki kierować swoim statkiem. Intrygujące, ale świadczące tylko na korzyść wynalazcy, jest zaginięcie jego zapisków i rysunków, jak też tajemnicze zniknięcie samego naukowca.[60] Czy kiedyś dowiemy się, co naprawdę wynalazł Gielczewsky i w jakich okolicznościach przyszło mu pożegnać się z tym światem?

Jeziora Koberbrunn

Koberbrunn (Borowy Zdrój) to nazwa nieistniejącej już wsi i gminy dawnego powiatu szprotawskiego, powstałej na początku XVIII wieku we włościach małomickich hrabiego Redera, a położonej w sercu Borów Dolnośląskich, pomiędzy Bobrem a Kwisą. Na początku XX wieku obszar wsi został włączony do poligonu wojskowego, dlatego została ona wysiedlona i zniszczona. Z jej powstaniem i funkcjonowaniem wiąże się interesująca historia. Nas w tym przypadku interesuje tylko wątek poświęcony poświadczonym źródłowo lokalnym zbiornikom wodnym.
Obszar Koberbrunn to piaszczysta równina, za wyjątkiem wzgórza *Koberbrunner Hőhe* (161 metrów n.p.m.). Pojawienie się w tym suchym miejscu dużej wody wydaje się niebywałe, a jednak zdarzało się to wielokrotnie. Oto co dowiadujemy się na ten temat z dawnych przekazów: *„…To były 2 jeziora, duże zwane Faudensee i mniejsze zwane Weisse See. Znajdowały się na kliczkowskiej terasie pomiędzy drogami biegnącymi od Koberbrunn do Lorenzdorf (Ławszowa) i Strans (Pstrąże). Obydwa obecnie nie istnieją, poza kilkoma bajorami, w których dobrze czują się dziki. Tylko grząski czarny muł przypomina o istnieniu tu niegdyś tych jezior. Kiedy w 1860 roku do Koberbrunn przybył urzędujący leśniczy rewirowy Lachmann, mógł łodzią podpłynąć do lipy przy swoim ogrodzie, około 20 metrów od swojego domu. A więc do drogi wiejskiej, skąd rozwidla się ona w kierunku Ławszowej i Strachowa, sięgało wielkie jezioro Faudensee o powierzchni ponad 2000 morgów. Położone nieopodal Weisse See (dosł. białe jezioro) miało zaledwie 160 morgów powierzchni. Do roku 1865 jeziora całkowicie zaniknęły. Ponownie jezioro pojawiło się po obfitych opadach w 1897 roku i*

[60] Boryna *Fryderyk Gielczewsky z Iławy* w *Klaus Haensch – Pomiędzy Szprotawą a Europą* 2005, str. 38-39.

jak mawiali mieszkańcy wsi dzieje się tak co około 50 lat. Woda z jeziora spływa do rowu Koberbrunner Graben, który ma swoje ujście do Kwisy koło wsi Rudawica...”[61]

W maju 2002 roku ekipa Towarzystwa Bory Dolnośląskie miała szczęście natknąć się właśnie na takie jezioro, choć wtedy nikt z ekipy jeszcze o nim nic nie wiedział. Oto fragment relacji: *„Jechaliśmy rowerami asfaltową drogą od strony Pstrąża w kierunku Świętoszowa. Jeszcze przed miejscem Koberbrunn, na lewo od szosy znajduje się poradziecka wieża obserwacyjna na metalowej konstrukcji, o wysokości około 10 metrów. Weszliśmy na nią, by pooglądać z góry poligonowe wydmy i wrzosowiska. Ku naszemu zaskoczeniu na południe od wieży ukazało się olbrzymie rozlewisko. Było to płytkie przeźroczyste jezioro, na którego powierzchni pływały czubki traw…”*

W rzeczywistości jest to zbiornik okresowy, powstały wskutek intensywnych opadów deszczu. Jeśli akurat nadarza się suche lato, zbiornik całkowicie wysycha. Niewielkie mokradła znajdujemy także pod samym Koberbrunn, a to dzięki wodzie wypływającej ze źródła na wzgórzu. Niestety to, co zobaczyliśmy w 2002 roku nijak nie kwalifikowało się do przepłynięcia łódką. Ale nie można wykluczyć, że przy wyjątkowych opadach wielkie falujące jezioro może się znów pojawić.

Obecnie okolice Koberbrunn to teren czynnego poligonu wojskowego.[62]

Pozostałości wsi Koberbrunn na pocz. XX wieku uwiecznione na wojskowej pocztówce.

[61] Hunze *Liebichau - das Dorf am Rande der niederschlesischen Heide* 1985.
[62] Boryna *Jeziora spod Koberbrunn* w *Klaus Haensch – Pomiędzy Szprotawą a Europą* 2005, str. 54-55.

Legenda głosi, że Koberbrunn stanowi pępek świata. Znajduje się tu wielka oś ziemi, którą mieszkańcy wsi regularnie naoliwiają.
(pocztówka Koberbrunn-Neuhammer z pocz. XX wieku).

W okolicach Koberbrunn znajdują się także poniemieckie bunkry ćwiczebne.

Dąb „Baryłka masła”

Niemieckie opracowania historyczne o wsi Lubiechów wspominają o niezwykłym dębie. Nazywał się on „baryłka masła” (Butterfasseiche). Dąb stał na ulicy Häslitzstrasse (obecnie Leśny Dworek), około 500 metrów na południe od szosy Lubiechów–Pruszków. Pierśnica drzewa wynosiła 4 metry, zaś obwód u podstawy 7 metrów. Wnętrze drzewa było puste, to dlatego nazwano go baryłką lub jak kto woli beczką masła. Mogło się w nim zmieścić 15 dzieci.
W latach 1664-1741 przy dębie spotykali się ewangelicy z Chich, Janowca, Bobrzan, Pruszkowa i Małomic, udający się na msze do kościoła granicznego w Dohms nad Kwisą. W niemieckiej kronice Lubiechowa z 1985 znajduje się przedwojenne zdjęcie dębu oraz jego resztki z roku 1977.
Na początku XX wieku dąb znalazł się tuż na granicy poligonu wojskowego. Przybyły do Lubiechowa w latach 20-tych XX wieku nauczyciel zatroszczył się o sfatygowanego staruszka. Betonem wypełniono dziury po odłamanych konarach, a całe drzewo otoczono ogrodzeniem z żelaznych kół od powozów. Kolejni nauczyciele starali się objąć dąb ochroną prawną. Niestety w latach powojennych ów pomnik przyrody został usunięty.[63]

Legendy

Krzyż pokutny z Lubiechowa
Przed wieloma laty dokonano włamania do gospody w Lubiechowie. Jej właściciel nakrył złodziejaszków na gorącym uczynku, którzy w tej sytuacji podjęli ucieczkę. Karczmarz wraz z psem udał się w pogoń za nimi. W pewnym miejscu dopadł niedoszłych rabusiów, wdając się z nimi w bójkę. Niestety właściciel gospody został przez bandytów zamordowany, będąc śmiertelnie ugodzony nożem.
Złoczyńców jednak złapano. Dzięki temu, iż pies karczmarza odgryzł ucho jednemu z nich. Na miejscu śmierci karczmarza postawiono krzyż pokutny.[64]

Kammler
Rozbójnik Kammler mieszkał w grocie u ujścia Kwisy do Bobru, nieopodal Żelisławia. Wiodła tędy droga kupiecka do Żagania. Podążały nią kobiety na miejski bazar, by sprzedać masło, jajka i ser. Kammler uplótł delikatny sznur, który przeciągnął przez drogę. Jeśli ktoś nastąpił na sznur, ten przekazywał drgania do dzwoneczka wiszącego w pieczarze Kammlera. Zanim się ludzie

[63] Hunze *Liebichau - das Dorf am Rande der niederschlesischen Heide* 1985.
[64] Tamże.

spostrzegli, rozbójnik stawał im na drodze. Wyrywał kobietom koszyki i wielce rozzłoszczony wyrzucał ich zawartość na ziemię. A jeśli kobiety chciały coś podnieść, Kammler skakał po pakunkach niszcząc ich zawartość. Na koniec sypał przerażonym kobietom pieprz w oczy i znikał.
Pewnego dnia ciągnął chłop krowę na sprzedaż do Żagania. Kammler go przepuścił, ale gdy chłop wracał z pieniędzmi za krowę, obrabował go. Mieszkańcy okolicy rozgniewali się bardzo na wieść o tym zdarzeniu, myśląc już tylko o zabiciu Kammlera.
Wieśniacy udali się na egzekucję uzbrojeni w kosy, widły, bosaki i motyki. Wysłali jednego z pośród siebie na przeszpiegi do groty, by sprawdzić czy ślady kopyt prowadzą do kryjówki czy do lasu. Zwiadowca wrócił z wiadomością, że rozbójnik jest w środku. Chłopi przybywszy na miejsce czekali i czekali, ale Kammler nie wychodził. Weszli więc do środka, ale rabusia tam nie było. Mimo, że ślady kopyt wskazywały inaczej. Domyślili się, że sprytny złoczyńca obrócił podkowy na kopytach swojego rumaka. Ośmieszeni wrócili z powrotem do swych domostw.
Następnym razem mieli szczęście. Pojmali i skrępowali Kammlera. Ten w obliczu śmierci rzekł do nich: Chciałbym przed egzekucją dotknąć ziemi małym palcem! Chłopi po krótkiej naradzie zgodzili się i rozwiązali rzezimieszka. Gdy Kammler dotknął ziemi jak poprosił, błyskawicznie wskoczył na konia ku przerażeniu zaskoczonego chłopstwa. Sięgnął do torebki z pieprzem i sypnął nim w oczy wszystkim dookoła. Smutni chłopi musieli wracać do domostw po omacku przez las. Jednakże Kammler już nigdy nie pokazał się w okolicy, a jego jaskinię zasypano. Wzgórze, pod którym było do niej wejście, znajduje się na prawym brzegu Bobru na wprost ujścia Kwisy.[65]

Martwy Szade

Udając się z Lubiechowa w kierunku dzisiejszego poligonu, dojdziemy do skrzyżowania ze starą drogą pruszkowską. O tym skrzyżowaniu krąży następująca przypowieść.
Furman Szade ze Śliwnika wybrał się wraz z dwoma mieszkańcami Lubiechowa po drewno do lasu. W czasie podróży na pewnym skrzyżowaniu Szade musiał stanąć za potrzebą i poszedł w las. Tymczasem jego dwaj kompani ruszyli powoli naprzód. Szade długo się nie pojawiał, więc zawrócili i ku swojemu zdziwieniu znaleźli go martwego. Okazało się, że Schade zmarł na zawał serca.
Na pamiątkę tego tragicznego zdarzenia na wspomnianym skrzyżowaniu postawiono słup z piaskowca, a miejsce to odtąd powszechnie nazywano „martwy Szade” (der tote Schade).[66]

[65] Tamże.
[66] Tamże.

Pochodzenie nazwy Małomic

Małomice zostały wymienione w dokumentach po raz pierwszy w 1329 roku pod nazwą Malymicz.[67] Badacze najczęściej proponują tłumaczyć ją jako Małynicz sugerując dalej, że mogło to być nazwisko pierwszego właściciela czy lokatora osady.[68] Pojawiła się także teoria, że nazwa miałaby pochodzić od „małego miejsca”.
W 1496, 1505 i 1606 roku wieś występuje pod nazwą Malnicz, w 1614 jako Mallnitz, w XVIII wieku jako Mallmitz, od 1945 Małomice.[69]
Na uwagę zasługuje niewątpliwie jeszcze jedna propozycja, wysunięta w toku badań przeprowadzonych przez autora. Okazuje się, że Małomice nad Bobrem to nie jedyna miejscowość posiadająca w przeszłości taką nazwę. Podobne znajdziemy w Niemczech, Chorwacji, Austrii itd. Dla przykładu obecne austriackie Mallnitz nazywały się niegdyś Malinica – Malnica – Malnice. W dostępnych informacjach na temat pochodzenia nazwy tej miejscowości czytamy, iż pochodzi ona z okresu wczesnosłowiańskiego i odnosi się do „małego młyna”. Malnica istotnie w staropolskiej mowie oznaczała młyn (łac. molendina, niem. Mühle). Nie można zatem wykluczyć, że i nasze Małomice wywodzą swą nazwę właśnie od młyna. Wszak i najstarsze znane ilustracje, z połowy XVIII wieku, ukazują miejscowość z nadbobrzańskim młynem na pierwszym planie, a cała osada w swej niegdysiejszej lokalizacji daleko od tego młyna nie odbiegała.[70] Raport wizytacyjny z 1687/88 roku również potwierdza istnienie w Małomicach jednego młyna.[71]
Nie odnajdujemy Małomic w księdze uposażeń Biskupstwa Wrocławskiego z 1305 roku, co mogłoby wskazywać, iż na moment tworzenia spisu takowej osady jeszcze nie było.[72] Nowo zakładane miejscowości otrzymywały swoje nazwy między innymi od nazwiska pierwszego zarządcy-lokatora, stąd istnieje prawdopodobieństwo, że był nim bliżej nam nieznany Małynicz. Choć żaden tutejszy dokument nigdy o takim nie wspomniał.

[67] Majchrzak *Małomice – mój dom nad Bobrem* 1998, str. 8.
[68] Tamże.
[69] Graber *Die Inventare der Nichtstaatlichen Archive Schlesiens Kreis Sprottau Herrschaft Mallmitz 1*925, por. także Rymut *Nazwy Miejskie Polski* Tom VI, Kraków 2005, str. 491.
[70] Por. miedzioryt Wernera *Mallmitz (No 19).*
[71] Handke-Steller *Beschreibung der Schlesichen Kreise Sagan und Sprottau* 1968, str. 63 *Der Kreis Sprottau im Jahre 1687/88* (*Visitationsberichte der Diözese Breslau* Band III, Archidiakonat Glogau, 1. Teil 1907).
[72] Markgraf, Schulte *Liber Fundationis Episcopatus Vratislaviensis* 1889.

Dolne partie murów dawnej huty skrywają konstrukcje wcześniejszej budowli (fot. autor 2007).

Dawne nazwy lokalne

Poniżej zamieszczono wykaz wybranych nazw miejscowych wzmiankowanych w literaturze niemieckiej, dotyczących obiektów o znaczeniu kulturowym. Opisy do nazw są oryginalne i odnoszą się do stanu na początek XX wieku.

1. Stary cmentarz [oryg. Alter Friedhof] – w Małomicach przy głównej ulicy, dzisiejsza nazwa „pod kasztanami”.
2. Stara Kuźnica [Alter Hammer] – w Małomicach, ostatnia kolonia mieszkalna przy wylocie na Szprotawę, nazwa nawiązuje do dawnej kuźnicy żelaza.
3. Błękitny Głód [Blauer Hunger] – w Małomicach, bardzo stary budynek szachulcowy przy ul. Szprotawskiej, przed rowem wpadającym do stawu.
4. Łąki Pogorzele [Brandwiesen] – bagniste łąki pomiędzy przejazdem kolejowym przy blachowni a przedłużeniem dawnej ul. Młynarskiej.

5. Wyspa Klementyny [Clementineninsel] – wyspa na kanale młyńskim ze starym drzewostanem, zaraz za mostkiem wiązadłowym.
6. Dominium [Dominium] – folwark hrabiowski w centrum Małomic.
7. Błonia Hrabiowskie [Dominiumacker] – duże pole przy drodze do Śliwnika, z tyłu dawnej fabryki Sindermanna i dalej na lewo przed śliwnikowskim lasem.
8. Dremmel [Dremmel] – obszary leśne na północ od Bobru, poczynając od mostu przy wylocie do Chich, a kończąc przy Iławie (Szprotawa).
9. Lodowa Piwnica [Eiskeller] – jedna ze starych leśniczówek przy drodze do Żelisławia.
10. Aleja Świerków [Fichtenalle] – fragment drogi do Żelisławia z około 20 egzemplarzami czerwonych świerków w wieku 200-300 lat, niektóre o przekroju 1,5 metra.
11. Świątynia Flory [Flora-Tempel] – na prawo od muru parkowego przy drodze do Żelisławia, gdzie zaczynają się Łąki Krańcowe.
12. Kobiece Olsze [Frauerlen] – obszar leśny w lesie śliwnikowskim, na prawo i lewo od Czerwonego Rowu płynącego z kierunku Lubiechowa oraz na wschód od Stawu Weizkera.
13. Lisie Olsze [Fuchserlen] – las olchowy przy drodze do Lubiechowa, bezpośrednio przy lesie sosnowym.
14. Góra Szubiennicza [Galgenberg] – wzgórza na wschód od cegielni, przy dawnej ul. Häslitzstrasse.
15. Las Ogrodnika [Gärtners Garten] – fragment lasu po lewej stronie od drogi do Śliwnika.
16. Graniczny Spokój [Grenzruhe] – podwyższone nabrzeże Bobru pomiędzy ziemiami hrabiego a Żelisławiem.
17. Jeleniówka [Hirschkel] – wyspa na Bobrze z wysokim drzewostanem liściastym, powyżej elektrowni.
18. Chmielowe Wzniesienie [Hopphübel] – włości hrabiowskie za Lubiechowem, na południe od przejazdu kolejowego Śliwnik-Lubiechów.
19. Wzniesienie Hube [Hube] – obszar leśny na zachód od Bobru, na lewo od mostu w kierunku Chich, do wiejskiego potoku płynącego od strony Bobrzan.
20. Na Granicy [Im Haag] – hrabiowska łąka ze stawem zamkowym, na prawo od drogi do kanału na Bobrze i parku.
21. Baza Kieka [Kiekes Horst] – obszar leśny pomiędzy Stawem Weizkera, Łąkami Pogorzele i linią kolejową.
22. Łąka Knoblego [Knobels Wiese] – łąka położona w obniżeniu pomiędzy szosą szprotawską a Błękitnym Głodem i ulicą śliwnikowską.

23. Most Węglowy [Kohlbrücke] – most palowy przy połączeniu rzeki Rudej z Czerwonym Rowem.
24. Kiszka [Lache] – nisko zlokalizowany akwen z tyłu Gerofke, posiadający połączenie z Bobrem i otoczony kordonem wysokich dębów.
25. Płyta Milkego [Milkes Scheibe] – obszar łąk na lewo od szosy szprotawskiej, przed Starą Kuźnicą, po rzekę Bóbr. Tu znajdowało się pierwsze małomickie kąpielisko.
26. Góra Mikołaja [Nickels Berg] – łagodna skarpa naprzeciw kościoła katolickiego, ulubione miejsce do zjazdu na sankach.
27. Busz Pautzen [Pautzenpusch] – las mieszany nad rzeką Rudą i drogą do Polkowiczek i Komarowa (Szprotawa).
28. Most Pummer [Pummerbrücke] – most przez Rów Pummer na drodze do Lubiechowa.
29. Ruda [Raude] – potok (rzeka) wypływająca pod Bobrowicami, lewy dopływ Bobru.
30. Staw Kąpielowy [Schwimmteich] – zwany także kąpieliskiem Dohny, niegdyś staw karpiowy należący do hrabiego, po I wojnie światowej kąpielisko, miejsce rekreacji i wypoczynku.
31. Ślepy Zaułek [Taubewinkel] – obszar leśny w lesie śliwnikowskim, na lewo od Stawu Weizker.
32. Wysoka Studnia [Turmbrunnen] - bardzo stare ujęcie wody zbudowane przez hrabiego, około 300 metrów na pd.-wsch. od wiatraka. Stąd za pomocą drewnianego rurociągu transportowano wodę do hrabiowskiego folwarku (!).
33. Leśne Jezioro [Waldersee] – zajazd przy szosie do Szprotawy, na gruncie Starej Kuźnicy, potem strzelnica.
34. Staw Weizker [Weizker Teich] – staw karpiowy położony w lesie śliwnikowskim, należący do hrabiego, ostatnio osuszony; zimą wybierano lód dla browaru Vogt (!).[73]

[73] *Gewesene und bekannte Flur- und Ortsnamen in und um Mallmitz* w *Mallmitz Chronik* reprint 1984, str. 11.

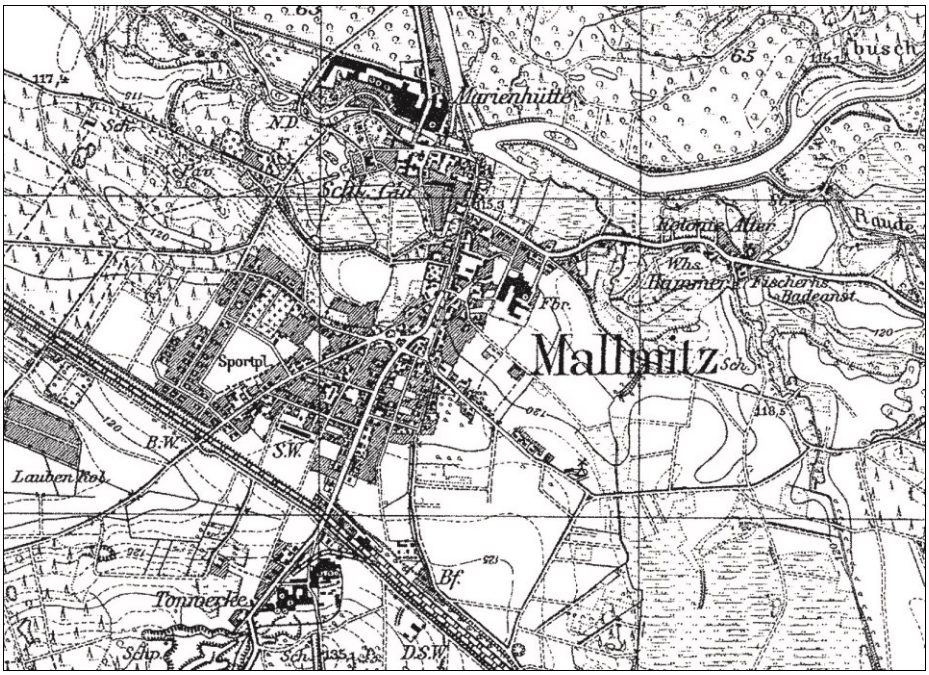

Małomice na mapie z lat 30-tych XX wieku
(Preuss. Messtichblatt Mallmitz ark. 4458).

Dawne nazwy miejscowości i ulic

Nazwy miejscowości gminy (dawniej-obecnie):
Mallmitz – Małomice
Johnsdorf – Janowiec
Kunzendorf – Chichy
Girbigsdorf – Bobrzany
Silber – Żelisław
Schadendorf – Śliwnik
Liebichau-Lubiechów[74]

Nazwy ulic w Małomicach (dawniej – obecnie):
Am Sportplatz (Plac Sportowy) – obecnie ul. Matejki/Plac Tysiąclecia
Bahnhofstrasse (Dworcowa) – ul. Jana Pawła II
Berliner Strasse (Berlińska) – ul. Żeromskiego
Eisenberger Strasse (Rudawicka) – ul. Słowackiego
Feldstrasse (Polna) – ul. Fabryczna

[74] Nazwy niemieckie odnoszą się do stanu sprzed 14 lutego 1945 roku.

Fichtenallee (Aleja Świerkowa) – droga do Żelisławia
Gartenstrasse (Ogrodowa) – ul. Mieszka I
Grünstrasse (Zielona) – ul. Słowiańska
Hauptstrasse (Główna) – ul. Kościuszki
Hitler Strasse (Hitlera) – ul. Matejki
Horst-Wessel-Strasse (H.Wessela) – ul. Głowackiego
Kirchplatz (Plac Kościelny) – okolica kościoła katolickiego
Kaltdorfer Strasse (Pruszkowska) – ul. Pruszkowska
Liebichauer Strasse (Lubiechowska) – ul. Piastowska
Lindenallee (Aleja Lipowa) – ul. Lipowa
Ludwig-Jahn-Strasse (L.Jahna) – ul. Mickiewicza
Mittelstrasse (Środkowa) – ul. Małynicza
Mühlstrasse (Młyńska, prowadziła do wiatraka) – ul. Szkolna
Neustrasse (Nowa) – ul. Staszica
Randsiedlung (Osiedle na rubieży) – ul. Leśna
Schadendorfer Strasse (Śliwnikowska) – ul. Kopernika
Schlosshof (Dwór Pałacowy) – obecnie łąka nad zalewem miejskim
Sprottauer Strasse (Szprotawska) – ul. Chrobrego
Tschiebsdorfer Strasse (Trzebowska) – przedłużenie ul. Słowackiego[75]

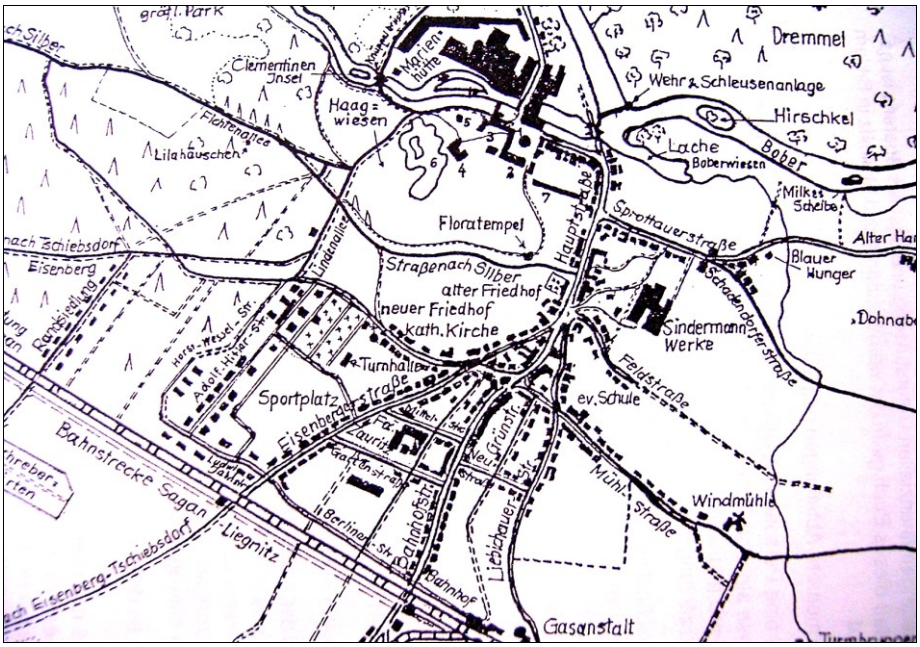

Plan Małomic, stan sprzed 1945 roku
(Wie`s daheim einst war – Bildband von Mallmitz 1993).

[75] *Gewesene und bekannte Flur- und Ortsnamen in und um Mallmitz* w *Mallmitz Chronik* reprint 1984, str. 9.

Niepaństwowe archiwa Śląska

Poniżej zamieszczono wybrane pozycje z inwentarza niepaństwowych archiwów Śląska, dotyczące hrabstwa Małomice.[76]

1) 1459, 6 stycznia książę Henryk nadaje bratankom von Nechern osiadłym w Chichach 5 marek czynszu rocznego z majątku i wsi Iława Dolna należącej do Cottewitcza…
2) 1496, 9 października biskup wrocławski Jan na prośbę Mikołaja von Kitlicz na Małomicach zezwala na procesję i dwie msze w każdą niedzielę w kaplicy św. Marii w Małomicach…
3) 1505, 20 grudnia król Polski i książę Śląska Zygmunt nadaje Mikołajowi von Kitlicz w lenno wsie Iława Dolna, Śliwnik i Polkowiczki…
4) 1520, 18 marca książę Saksonii Jerzy nadaje Zygfrydowi von Nechern w lenno wieś Chichy…
5) 1540, 19 października książę Saksonii Henryk nadaje braciom von Nechern w lenno wieś Chichy…
6) 1543, 26 czerwca książę Saksonii Mauritius potwierdza nadane braciom von Nechern wcześniejsze lenna.
7) 1544, 24 stycznia król Czech daje w zastaw Franciszkowi von Nechern na Chichach swoje renty i czynsze we wsi Kartowice…
8) 1544, 10 lutego książę Saksoni Moritz nadaje braciom von Nechern w lenno 7 rolników w Chichach i wieś Bobrzany…
9) 1626, 24 czerwca Nikol von Schellendorf w imieniu cesarza Ferdynanda II nadaje Zygmuntowi von Kittlitz, jego bratu Seyfriedowi i bratankowi Karolowi Seyfriedowi z Małomic, Rudawicy, Chich i majątku Spremberg w lenno wieś Rudawicę, Żelisław, Puszków, Świętoszów, Cisów oraz poddanych w majątku Chichy i Bobrzany…
10) 1626, 29 września cesarz Rudolf II sprzedaje von Kittlitzowi na Małomicach wyższe prawa sądownicze, prawo polowania… w Iławie Górnej i Kartowicach…
11) 1653, 14 czerwca Jan Zygmunt von Kittlitz odstępuje swoje majątki w Henrykowie i Dzikowicach księciu Hannibalowi Con Zoya (Gonzaga)
12) 1687, 9 kwietnia hrabia i naczelnik Księstwa Głogowskiego Krzysztof Wacław von Nostitz w imieniu cesarza Leopolda nadaje w lenno hrabinie Urszuli Mariannie von Redern z domu Kittlitz i jej synom majątki Małomice i Chichy.

[76] Graber *Die Inventare der Nichtstaatlichen Archive Schlesiens Kreis Sprottau Herrschaft Mallmitz* 1925.

Kalendarium

1000
Zapis w kronice Thiermara o powitaniu cesarza niemieckiego Ottona III przez polskiego księcia Bolesława Chrobrego w Iławie na ziemi plemienia Dziadoszyców.

1289
Wzmianka w dokumentach o Rydygierze z Janowca.

1324
Mowa o rodzie von Nechern jako właścicielu Janowca.

1329
Małomice są po raz pierwszy wzmiankowane w dokumentach (villa Malymicz).

1376
Pierwsza wzmianka w dokumentach o kościele w Chichach.

1. połowa XV wieku
W tym okresie zbudowano stanicę (wieżę) rycerską w Janowcu, zwaną „starym zamkiem” (obecnie nie istnieje).

1413
Z terenu Księstwa Głogowskiego zostaje wydzielone Księstwo Żagańskie, granica przebiegała m.in. pomiędzy Chichami a Janowcem.
Te datę przyjęto umownie jako początek budowy granicznych Wałów Śląskich, najdłuższego zabytku Europy Śr.-Wsch.

1496
Pierwsze wzmiankowanie kaplicy św. Marii w Małomicach.

1535
Majątkami Chichy i Janowiec dysponuje Franz von Nechern.

1544-1560
W Janowcu powstaje trójskrzydłowy zamek.

1560
Hrabstwo Małomice przejmują wspólnie bracia Kacper, Fryderyk, Karol i Leonard von Kittlitz.
Właściciel majątku Janowiec Zygfryd von Nechern zleca zbadanie linii granicznej pomiędzy księstwami Głogowskim a Żagańskim, która przebiegała przez jego włości.

1565
W Małomicach i Iławie odbywają się nabożeństwa ewangelickie. Pierwsi pastorzy działali w latach: Jan Helwig 1633-36, Jan Wesselius 1637-46.

1572
Wymienia się tutejsze cechy, co niektórzy historycy tłumaczą posiadaniem przez miejscowość ograniczonych praw miejskich nadanych przez Fabiana von Schönaicha.

1576
W dokumentach mowa o małomickich cechach kowali i garncarzy.

1590
W dokumentach mowa o sporze wodnym pomiędzy hrabstwem Małomice a miastem Szprotawa.

1593
Dietrych von Kittlitz kupuje od rodziny von Nechern wsie Chichy, Bobrzany i Janowiec. Von Nechern rezydował na zamku w Janowcu.

1606
W dokumentach mowa o czterech kuźnicach żelaza na obszarze hrabstwa Małomice: w Iławie (obszar późniejszej huty Wilhelma), na wschód od Małomic (Stara Kuźnica = Alter Hammer), nad rzeką Ruda pomiędzy Małomicami a Szprotawą i w samych Małomicach.

1632
Cesarz Ferdynand II sprzedaje Karolowi Hannibalowi von Dohna posiadłość Małomice, liczącą ponad 5 tys. hektarów. Nowy właściciel władał nabytkiem 1 rok.

1654
Zamknięcie hrabiowskiej (von Kittlitz) kaplicy dla nabożeństw ewangelickich (kontrreformacja).

1679
Dokument wizytacji z tego roku opisuje hrabiowską kaplicę w Małomicach. Mowa m.in. o podziemnym grobowcu i miedzianych trumnach, a także o znajdującym się obok cmentarzu (zamkniętym ok. 1700r.).

1680
Umiera ostatni z małomickiego rodu von Kittlitzów, Jan Zygmunt. Poprzez ślub hrabianki Urszuli Marianny z domu Kittlitz z hrabią Karolem Maurycym, posiadłość przechodzi w ręce rodu von Redern.
Z tego roku pochodzi też plan sytuacyjny zespołu pałacowego w Janowcu z zaznaczoną granicą pomiędzy księstwami Głogowskim a Żagańskim.

1688
Według spisu: w Małomicach są 2 kuźnice, młyn, 6 zagród rolniczych, 9 zagród warzywnych i 20 innych zagród.

1689
Podział majątków Chichy i Janowiec. Janowiec należy do hrabiny von Redern, a Chichy do żagańskich Lobkowitzów.

1693
Cesarz Leopold I zezwala hrabiemu Henrykowi von Redern na warzenie piwa i jego rozprowadzanie w miejscowościach Małomice, Lubiechów i Janowiec.

1698
Budowa pałacu małomickiego przez hrabiego Gotfryda von Redern, najprawdopodobniej na fundamentach wcześniejszego zamku.

1701
Chichy przechodzą w ręce rodu von Knobelstorff.

1709
Tzw. żelazny spór konkurencyjny pomiędzy hrabstwem Małomice a miastem Szprotawa. Hrabia von Redern urządza własny targ żelazny w Iławie.

1717
W pracy „Geschichte der Natur und Kunst 1717” mowa o ziemi małomickiej jako największym zagłębiu rudy darniowej żelaza w Księstwie Głogowskim.

1718
Budowa pałacu (Diebitschów) w Chichach, prawdopodobnie na miejscu dawnej stanicy rycerskiej.

1730-1732
Rozbudowa kaplicy. Otwarcie nowego cmentarza w obecnym centrum Małomic.

Ok. 1740
Z tego roku pochodzi znany szkic Małomic autorstwa F.B.Wernera.

1741
Hrabia Redern przeznacza budynek szkółki jeździeckiej na ewangelicki dom modlitewny. Pierwszym duchownym był Marcin Schiller. Nabożeństwa odbywały się w tym budynku przez 30 lat.

1745
Na terenie hrabstwa Małomice powstaje leśna gmina Koberbrunn (Borowy Zdrój).

1747
Ostatni małomicki hrabia von Redern, Albrecht, przepisuje majątek na córkę – po mężu zu Dohna. Jej syn Wilhelm Krzysztof Bogumił zu Dohna-Vianen przejmuje hrabstwo w 1766r.

1766
Właścicielem Małomic zostaje Wilhelm Krzysztof Bogumił von Dohna. Zburzenie części pałacu, która osuwała się w gruncie i groziła katastrofą budowlaną (skrzydło północne i fragment bocznych). Wtedy też z trzech stron zasypano fosę. Czwarta część fosy została zasypana dopiero w 1871r.

1768
17 stycznia w Iławie urodził się Fryderyk Gielczewsky, rzekomy wynalazca statków powietrznych. Był synem Salomona, który kupił od hrabiego Rederna fabrykę papieru nad Bobrem za 3000 talarów.

1771
Budowa (rozbudowa) nowego kościoła ewangelickiego na miejscu domu modlitewnego.

1773
Budowa szkoły ewangelickiej (dobudowanie piętra w roku 1853).

1787
Według spisu: w Małomicach są plebania, szkoła, pałac, 2 folwarki, 1 zajazd, 1 wolny folwark, 4 zagrody pańszczyźniane, 8 zagród warzywnych, 49 innych zagród, 2 młyny, 17 innych domów, razem 87 budynków; 495 mieszkańców. Do Małomic należą także zajazd nad jeziorem (Seekretscham) i leśniczówka.

1796
Budowa kaplicy na cmentarzu w obecnym centrum Małomic. Cmentarz ten zamknięto w 1900r.

1798
Przeniesienie starej kuźnicy nad Bóbr na zarządzenie hrabiny zu Dohna.

1801
Założenie hrabiowskiego parku dębowego (Eichenhain).

1804
Wielka powódź.

1805
Postawienie nowej zapory na Bobrze, w miejscu starej.
Hrabia funduje budynek teatru na terenie huty.

1806
Wielka powódź zalewa hutę i pałac. Wskutek błędu konstrukcyjnego całkowitemu zniszczeniu ulega nowa zapora.

1808
Małomice na mocy pruskiej reformy miast otrzymują przywilej budowy urzędu gminy (siedziba gminy znajdowała się w różnych miejscach).

1809
Budowa nowego jazu na Bobrze przez mistrza Sibeliusa z Rudawicy.

1811
Początek wykładania dróg kostką granitową.

1813
Przemarsz przez Małomice napoleońskiego korpusu w liczbie 25 tys. osób.

1820
Według spisu: w Małomicach są 1 kościół protestancki, szkoła i plebania, pałac, 2 folwarki, 1 wolny folwark, 2 młyny wodne, 1 wysoki piec hutniczy,1 kuźnia drobnicowa, 4 zagrody rolnicze, 8 zagród warzywnych, 50 innych zagród, 88 domów; 648 mieszkańców (w tym 28 katolików).

1829
Według spisu Małomice liczą 5 rolników (z rodzinami), 8 ogrodników, 15 zwykłych mieszkańców, 9 służebnych i 37 pustych domostw.

1837
W dokumentach mowa o ławnikach sądowych Schmiechen, Vietze, Michael, Nöthel, Josef König, Müller i Hoffmann.

1840
Przebudowa pałacu w Chichach.

1847
Według spisu: w Małomicach są m.in. 1 długo nie używana kaplica, cegielnia, tartak wodny, 3 kuźnie, 6 kuźnic (hamernie), 1 wysoki piec hutniczy.

1854
Małomice liczą 1000 mieszkańców.

1867
Małomice liczą 1105 mieszkańców.

1871
Budowa drugiego, tzw. małego pałacu dla wdowy.

1872
Huta przechodzi z rąk hrabiowskich na rzecz banku Schuster z Berlina.

1873
Budowa trzeciej małomickiej cegielni na Wzgórzu Szubienniczym, tzw. Dominial Ziegelei.

1875
Otwarcie linii kolejowej przez Małomice.
Hutę przejmuje rada komercyjna Schlittgen.
Browar w Małomicach zaprzestaje działalności (dysponował on szklanym pawilonem degustacyjnym nad kanałem przy młynie, ostatni właściciel Hübner).

1876
Wyburzenie browaru w Małomicach.

1879
Budowa nowej drogi do Szprotawy.

1880
Huta zostaje przekształcona w spółkę akcyjną i połączona z hutą w Chocianowie.

1884
Rozpoczęcie budowy fabryki wyrobów blaszanych i cynkowni przez Dominika Zauritz.

1885
Małomice liczą 1809 mieszkańców.
Piątek ustanowiony jako dzień targowy.
Budowa bocznicy kolejowej do leśniczówki w celu transportu drewna.
Huta buduje budynek zakładowej straży pożarnej, według berlińskiego wzorca.

1887
Budowa nowej szkoły na ul. Mühlstrasse (Młyńskiej), rozbudowanej w 1904r.

1892
Otwarcie szkoły katolickiej.

1893
Przeprowadzka poczty z folwarku pałacowego do obecnego budynku.
Montaż na mieście 28 lamp oświetleniowych (naftowych).

1895
Nadanie nazw małomickim ulicom.
Budowa nowej szkoły i kaplicy katolickiej.

1896
Budowa nowej drogi do Bukowiny Bobrzańskiej.

1897
Wielka powódź.

1898-1909
Funkcję reprezentanta gminy, urzędu i urzędnika stanu cywilnego sprawuje Oskar Tuckermann. Biuro znajdowało się przy ul. Bahnhofstrasse (obecna Jana Pawła II).

1898
Inżynier Józef Flieger zakłada międzynarodowe zakłady metalowe (Internationale Metallwerke).

1900
Na leśnych gruntach małomickich powstaje duży poligon wojskowy.
Pacyfikacja wsi i gminy Koberbrunn (Borowy Zdrój).
Wielki pożar w małomickich lasach.
Otwarcie w Małomicach apteki – filii apteki „Murzynek” (Mohrenapotheke) ze Szprotawy. Zamknięcie cmentarza w środku Małomic.

1902
Zamknięcie cmentarza wokół kościoła w Chichach.

1903
W Małomicach ukazuje się lokalna gazeta „Wieści znad Bobru” (Bober=Zeitung).

1906
Małomice liczą 3242 mieszkańców.

1908
Otwarcie gazowni w Małomicach.

1910
Małomice liczą 3258 mieszkańców.
Zakład Internationale Metallwerke przejmuje Grzegorz Sindermann i rozbudowuje go.

1911
Do tego czasu funkcjonuje młyn nad Bobrem, na jego miejscu huta buduje nową turbinownię.

1914
Małomice liczą 3355 mieszkańców.

1916
Małomicki hrabia Mikołaj zu Dohna bohaterem wojennym. Dowodził krążownikiem o nazwie „Möve” (mewa). Pomnik ku pamięci znajduje się w Szprotawie przy placu cyrkowym, a jego element (kotwica) w Muzeum Ziemi Szprotawskiej.

1922
Do Małomic dociera oświetlenie elektryczne.

1924
Mowa o tzw. piaskowym domku (Sandhaus), który był wcześniej władaniu hrabiego jako kuźnia Fiebiga. W tym miejscu zbudowano w 1927r. małomicki ratusz.

1925
Otwarcie w Małomicach filii banku szprotawskiego (Kreis- und Stadtsparkasse Sprottau).
Budowa nowoczesnej zapory i elektrowni wodnej na Bobrze.
Uruchomienie zakładowej bocznicy kolejowej.
Spółka Siegismund & Staub otwiera odlewnię.

1927
Otwarcie nowego domu urzędowego – ratusza.
Połączenie huty z hutą Wilhelma w Szprotawie. Małomicki zakład rozpościera się na powierzchni 142 700 metrów kw.

1929
Małomice liczą 3250 mieszkańców.
Otwarcie kościoła katolickiego.
Wydanie „Kroniki Małomic” przez nauczyciela Ottona Phillera.

1931
Budowa sali gimnastycznej w Małomicach przez tutejsze męskie towarzystwo gimnastyczne.

1933
Wskutek uderzenia pioruna płonie doszczętnie wieża kościoła w Chichach.

1942
W szprotawskim kalendarzu powiatowym zaprasza się do odwiedzenia Małomic – rozwijającej się gminy przemysłowej i ojczyzny komendanta krążownika „Möve”.

Dawny herb Małomic nawiązujący do górnictwa, hutnictwa, walorów kulturowych i przyrodniczych (obowiązywał do 1945 roku).

1945
Wkroczenie wojsk radzieckich (14 lutego). W czerwcu przekazano administrację polskim władzom cywilnym. Pierwszym powojennym wójtem Małomic został Antoni Poetz. Wysiedlenie rdzennej ludności niemieckiej, napływ polskich osadników.

1948
Wznowienie produkcji w fabryce wyrobów blaszanych oraz cegielni.

1951
W Małomicach powstaje klub sportowy „Budowlani”.

1953
Otwarcie w Chichach pierwszej nowo wybudowanej szkoły w powiecie szprotawskim.

Po 1956
W Małomicach powstają zakłady prefabrykatów i kruszywa oraz betoniarnia.

1957
Powstanie klubu sportowego „Iskra” Małomice.
Małomice liczą 2.437 mieszkańców.

1959
Małomice w randze osiedla.

1960
Fabryka wyrobów blaszanych zatrudnia 466 osób.

1964
Małomice liczą 3.638 mieszkańców.

1969
Uzyskanie przez Małomice praw miejskich.

1980
Zabezpieczenie budowlane zamku w Janowcu.

1984
Ukończenie remontu kościoła barokowego nad zalewem (dawna kaplica hrabiowska).

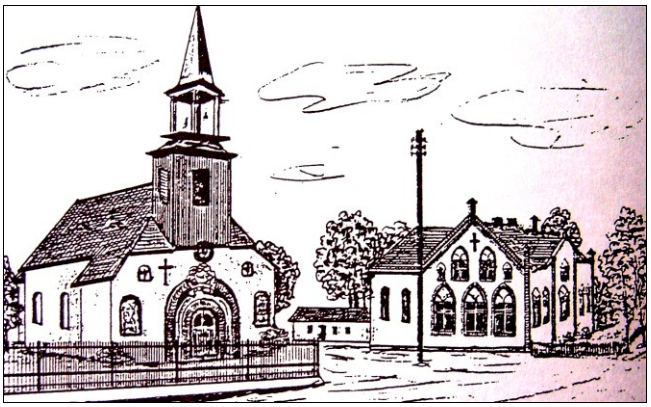

Kościół pw. Narodzenia N.M.P. i plebania
(Wie`s daheim einst war – Bildband von Mallmitz 1993).

IV. INFORMACJA TURYSTYCZNA

Informacja turystyczna i przewodnicy

1. Urząd Miejski w Małomicach
2. Towarzystwo Bory Dolnośląskie

Baza noclegowa

1. Najbliższe usługi hotelarskie świadczone są:
   1) w Szprotawie - Hotel „Martpol” (ok. 5 km)
   2) w Wiechlicach - Hotel „Chrobry” (ok. 10 km)
2. Pozostała baza noclegowa:
   1) Gospodarstwo agroturystyczne „Natalia” w Chichach
   2) Gospodarstwo agroturystyczne w Śliwniku B.Mitchell
   3) Kwatera myśliwska Nadleśnictwa Szprotawa w Bobrzanach

Szlaki turystyczne

1) Szlak PTTK zielony – (tranzyt Szprotawa – Żagań- Krosno Odrz.)
2) Szlak gminny żółty (Sieraków – Jelenie Rozdroże) „Południowy”, 30 km
3) Szlak gminny czerwony (Sowie Bagno – ujście Kwisy do Bobru) „Nadbobrzański”, 9 km
4) Szlak czarny wokół Małomic „Małomicka Pętla”, 8 km
5) Zakończenie północne szlaku rowerowego „Dolina Kwisy”

Dawna kaplica rodowa i kościół ewangelicki w Małomicach, stan sprzed 1945 (Wie`s daheim einst war – Bildband von Mallmitz 1993).

Obiekty rekreacyjne i kulturalne

1) Zalew miejski w Małomicach
2) Ośrodek Sportów Wodnych w Małomicach
3) Glinianki w Małomicach
4) Stadion miejski w Małomicach
5) Małomicki Ośrodek Kultury
6) Kino „Arena” w Małomicach
5) Biblioteka Publiczna Gminy i Miasta Małomice
6) Pałac w Chichach (Fundacja „Chichy-Art”)

W okolicy:
1) Jaz na Kwisie w Rudawicy
2) Basen miejski w Szprotawie
3) Muzeum Ziemi Szprotawskiej
4) Muzeum Martyrologiczne Stalag Luft III w Żaganiu
5) Biblioteka poaugustiańska w Żaganiu
6) Park Przygody w Bożnowie

Zalew miejski w Małomicach, łowisko wędkarskie i akwen treningowy Ośrodka Sportów Wodnych (fot. autor 2007).

Widok na małomicki ratusz od strony południowej (fot. autor 2007).

Zabytki i obiekty oraz miejsca o znaczeniu kulturowym

Poniższy wykaz sporządzono między innymi w oparciu o rejestr i ewidencję zabytków, prowadzone przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Miasto:

1. Kościół pw. MB Niepokalanego Poczęcia
2. Kościół pw. Narodzenia NMP
3. Plebania
4. Dawna plebania ewangelicka nad zalewem
5. Willa przy kanale
6. Ratusz miejski
7. Budynki industrialne na terenie fabryki wyrobów blaszanych
8. Remiza na terenie fabryki wyrobów blaszanych
9. Bocznica kolejowa fabryki wyrobów blaszanych
10. Budynki industrialne dawnej huty *Maria*
11. Stary cmentarz przy ul. Kościuszki (zniwelowany)
12. Kolonia *Stara Kuźnica*
13. Dawne kąpielisko otwarte przy szosie do Szprotawy

14. Miejsce po dawnych studniach
15. Obszar po dawnym zespole pałacowym nad zalewem
16. Teren po *Świątyni flory* nad zalewem
17. Pozostałości dawnych zakładów ceramiki budowlanej
18. Budynek stacji kolejowej wraz z zabudową towarzyszącą
19. Budynek szkolny przy ul. Szkolnej
20. Zabudowania gospodarczo-folwarczne koło ratusza
21. Pozostałe zabytki ujęte w konserwatorskiej ewidencji zabytków (łącznie 232 obiekty)
22. Stanowiska archeologiczne i inne

Gmina:

1. Wały Śląskie, fragment ciągu środkowego i północnego
2. Ruina zamku w Janowcu
3. Park dworski w Janowcu
4. Zabudowania folwarczne w Janowcu
5. Fortyfikacje ziemne z fosą w Janowcu
6. Dwa spichlerze w Janowcu
7. Kościół pw. Jana Chrzciciela w Chichach
8. Pałac w Chichach
9. Park pałacowy w Chichach
10. Zespół podworski w Chichach
11. Układ osadniczy wsi Chichy
12. Układ osadniczy południowej części wsi Janowiec
13. Brama cmentarna w Chichach
14. Dom mieszkalny w Chichach (nr 16)
15. Zespół folwarczny w Bobrzanach
16. Dawny młyn w Bobrzanach
17. Dawna *Góra Szubiennicza* pod Lubiechowem
18. Teren po *Folwarku Fabiana* pod Lubiechowem
19. Pozostałości ziemnych wałów granicznych koło Bobrzan
20. Budynek dawnej szkoły w Bobrzanach
21. Teren po dawnym cmentarzu w Lubiechowie
22. Teren po dawnym cmentarzu w Śliwniku
23. Teren po dawnym cmentarzu w Bobrzanach
24. Teren po dawnym cmentarzu w Chichach
25. Teren po dawnym cmentarzu w Janowcu
26. Teren po dawnym cmentarzu w Żelisławiu
27. Pozostałości wojskowego kompleksu szkoleniowego (strzelnica Komarowo)
28. Teren po dawnym tartaku leśnym przy torach *(Küpperweiche)*

29. Miejsca i pozostałości po dawnych leśniczówkach, kuźniach, młynach i wiatrakach
30. Zabytkowe stacje transformatorowe
31. Pozostałe zabytki ujęte w konserwatorskiej ewidencji zabytków (Bobrzany 70, Chichy 43, Janowiec 30, Żelisław 14, Śliwnik 5)
32. Stanowiska archeologiczne i inne

Na obszarze gminy odnotowano 85 stanowisk archeologicznych, głównie z czasów wczesnodziejowych i średniowiecza, z czego do rejestru zabytków wpisane są 2 stanowiska (Bobrzany i Żelisław).

W okolicy:
- Kościół św. Andrzeja w Szprotawie
- Kościół Wniebowzięcia NMP w Szprotawie
- Ratusz w Szprotawie
- Rycerska wieża mieszkalna w Witkowie
- Pałac w Żaganiu
- Zespół poaugustiański w Żaganiu
- Bunkier atomowy w Wiechlicach
- Zamek w Kliczkowie

Bobrzany: budynek nieczynnego młyna, wewnątrz którego zachowały się jeszcze sprawne urządzenia (fot. autor 2007).

Bobrzany: urządzenia nieczynnego młyna (fot. autor 2007).

Bobrzany: urządzenia nieczynnego młyna (fot. autor 2007).

Obiekty kulturowe gminy Małomice zniszczone po 1945 roku

1. Pałac, duży pałac *[Grosses Schloss]*
2. Pałac, mały pałac *[Kleines Schloss]*
3. Zabudowania gospodarcze, folwark pałacowy *[Schlosshof]*
4. Hrabiowski urząd rentowy *[Gräfl. Rentamt]*
5. Stara poczta na obszarze folwarku *[Alte Post]*
6. Kościół ewangelicki - przy pałacu
7. Świątynia flory - neoklasyczna altana *[Flora-Tempel]*
8. Rezerwat przyrody nad Bobrem - przy pałacu
9. Stary cmentarz - przy głównej ulicy

Walory przyrodnicze

Teren miasta Małomice:

1) dąb szypułkowy o obwodzie pnia 460 cm i wys. 34 m
2) dąb szypułkowy o obwodzie pnia 410 cm i wys. 37 m
3) dąb szypułkowy o obwodzie pnia 470 cm i wys. 36 m
4) dąb szypułkowy o obwodzie pnia 630 cm i wys. 35 m
5) dąb czerwony o obwodzie pnia 320 cm i wys. 25 m
6) dąb szypułkowy o obwodzie pnia 450 cm i wys. 38 m
7) dąb szypułkowy o obwodzie pnia 400 cm i wys. 28 m
8) miłorząb japoński o obwodzie pnia 255 cm i wys. 20 m
9) Zalew miejski jako ekosystem
10) Glinianki jako ekosystem i obiekt krajobrazowy
11) Park pomiędzy Bobrem a kanałem
12) Rzeka Bóbr jako ekosystem, z fragmentami starorzecza i rozlewiskami

Teren gminy Małomice:

1) Bory Dolnośląskie z obszarami ESE Natura 2000
2) Rzeka Bóbr, odcinek (obszar chronionego krajobrazu)
3) Rzeka Kwisa, odcinek (obszar chronionego krajobrazu)
4) Użytek ekologiczny „Łabędzi Staw” o pow. 20,40 ha (nr rej. 28)
5) Użytek ekologiczny „Żurawie Bagno” o pow. 18,25 ha (nr rej. 27)
6) Użytek ekologiczny „Sowie Bagno” o pow. 6,94 ha (nr rej. 26)
7) Rzeka „Ruda”, lewy dopływ Bobru, źródło k/Bobrowic – ujście k/Małomic

8) Ujście Kwisy do Bobru
9) Tzw. Stary Bóbr pod Żelisławiem
10) Uroczyska „Rudawskie Iły” i „Czarne Bagno”
11) Stawy Bobrowickie
12) Las mieszany pomiędzy Małomicami a Lubiechowem
13) Parki podworskie w Chichach i Janowcu

W okolicy:
- Dąb „Chrobry” w Piotrowicach, 750 lat
- Rezerwat „Buczyna Szprotawska”
- Zespół Przyrodniczo-Krajobrazowy „Park Słowiański” w Szprotawie
- Ostoja Przyrody „Bunkrowe Wzgórza” w Wiechlicach
- Przemkowski Park Krajobrazowy

Małomicki ratusz, stan sprzed 1945 roku
(Wie`s daheim einst war – Bildband von Mallmitz 1993*).*

Mallmitz in Niederschlesien

Małomice (bis 1945 *Mallmitz*) ist eine Stadt mit ca. 3.600 Einwohnern in Polen. Sie liegt zwischen Szprotawa (Sprottau) und Żagań (Sagan) am Bóbr (Bober), vier Kilometer von der Mündung des Kwisa (Queis). Die Stadt gehört dem Kreis Żagański und Woiwodschaft Lubuskie (Lebuser Land) an. Małomice liegt an der Eisenbahnstrecke Berlin-Krakau. Etwa 45 km nördlich befindet sich die Woiwodschaftshauptstadt Zielona Góra (Grünberg). Die Stadt liegt 55 km östlich der deutschen und 85 km nördlich der tschechischen Grenze. Geschichtlich gehört Mallmitz zu Niederschlesien.
Die Stadt- und Landgemeinde Małomice umfasst ein Gebiet von 79,5 km² mit etwa 5.400 Einwohnern. Dazu gehören folgende Ortschaften: Bobrzany (*Girbigsdorf*), Chichy (Kunzendorf*), Janowiec (*Johnsdorf*), Lubiechów (*Liebichau*), Śliwnik (*Schadendorf*) und Żelisław (*Silber*).* Die Gemeinde gehört der Euroregion Spree-Neiße-Bober an.
Die heutige Stadt *Małomice* geht auf slawische Ansiedlung zurück. Nachdem bereits 1877 am Bober ein Werkzeug aus Hirschgeweih gefunden worden war, belegten Ausgrabungen in den 1930er Jahren anhand von Gefäßfunden ein wahrscheinliches Alter aus der Zeit zwischen 1000 und 1200. Die erste urkundliche Erwähnung des Dorfes am Rande der Niederschlesischen Heide stammt von 1329. Das Dorf lebte von der Landwirtschaft und der Raseneisenerzverarbeitung. Etwa 1572 verliehen die Herren von Schönaich den Mallmitzern beschränkte Stadtrechte. Im 1496 erfolgte die Errichtung der Marienkapelle, die der Kirche in Eisenberg unterordnet war. Diese Kapelle, die auch als Gruft der Familie von Kittlitz diente, wurde 1737 im Barockstil umgebaut. 1741 folgte der Bau der evangelischen Kirche.
Bedeutsam war die ausgedehnte uralte Grundherrschaft, die umfangreiche Besitztümer in den Fürstentümern Sagan und Glogau hatte. Von den Freiherren von Schönaich, besonders hervorzuheben ist Fabian von Schönaich, einer der größten Grundbesitzer Niederschlesiens und der Lausitz, die zwischen 1400 und 1680 die Herrschaft innehatten. Dann wohnten hier die Grafen von Redern. 1740 befanden sich außer Mallmitz auch die Herrschaften Primkenau und Kotzenau im Besitz der Freiherren von Redern. Durch die Erbfolge gelangte Mallmitz 1766 an Burggrafen zu Dohna, die die Herrschaft bis 1945 besaßen. Sitz der Herrschaft war ein altes Wasserschloss, das 1698 zum Renaissanceschloss umgebaut worden ist.
Der Herrschaft gehörten mehrere Eisenhämmer, die sich in Mallmitz, Eisenberg (Rudawica), Neuhammer am Queis (Świetoszów), Ober Eulau (Iława Górna) befanden und der „Alte Hammer“ zwischen Mallmitz und Sprottau (Szprotawa). Der Mallmitzer Raseneisenstein wurde im Jahre 1700 an insgesamt 17 Hammerwerke entlang der Czerna (Tschirne) und des Kwisa (Queis) geliefert. 1801 wurde die aus dem Mallmitzer Hammer

hervorgegangene Marienhütte mit einem Hochofen und vier Frischfeuern in Betrieb genommen.
1875 erhielt Mallmitz mit der Zweigbahn von Arnsdorf (Miłkowice) bei Liegnitz bis Sagan einen Eisenbahnanschluss, der eine rasche Industrieansiedlung zur Folge hatte.
Nach dem Zweiten Weltkrieg kam Mallmitz zu Polen und erhielt den Namen Małomice. Der Ort hatte schwere Nachkriegsschäden erlitten. Später wurden die Ruinen des Schlosses und auch die evangelische Kirche abgerissen. Małomice wurde 1958 zur stadtartigen Siedlung erhoben und erhielt 1969 Stadtrechte.

Möve-Kommandant aus Mallmitz

Nikolaus Burggraf und Graf zu Dohna-Schlodien (geb. 5. April 1879 in Mallmitz, gest. 21. August 1956 in Baierbach) war ein deutscher Seeoffizier, Führer eines Freikorps und Schriftsteller.
Er stammte aus der weitverzweigten Adelsfamilie der Burggrafen zu Dohna. Sein Vater war der Kammerherr und Rittmeister Burggraf und Graf Alfred zu Dohna-Schlodien (1849-1907), Landesältester und Kreisdeputierter des Kreises Sprottau-Hagen. Seine Mutter war Margarethe von der Hagen (1845-1932).
Graf Nikolaus trat 1896 in die Kaiserliche Marine ein, wurde 1899 Leutnant und 1902 Oberleutnant zur See. In der Zeit nach dem Boxeraufstand diente er von 1901 bis 1902 auf dem Kanonenboot SMS Tiger, das in Ostasien stationiert war. Von 1910 bis 1912 war Dohna-Schlodien Kommandant des Flusskanonenboots SMS Tsingtau. 1913 wurde er Navigationsoffizier auf dem Großlinienschiff SMS Posen. Als solcher wurde er noch vor Beginn des Weltkrieges zum Korvettenkapitän befördert.
Der Bananenfrachter „Pungo“ der Hamburger Reederei F. Laeisz wurde 1915 in Wilhelmshaven zum Minenleger und Hilfskreuzer umgebaut. Während des Umbaus erhielt das Schiff die Bezeichnung H.D.10 - für Hilfsdampfer 10. In Dienst gestellt wurde es als SMS Möwe. Erster Kommandant des Hilfskreuzers SMS Möwe wurde Korvettenkapitän Graf zu Dohna-Schlodien, der auch zuvor die grundlegenden Umrüstungen plante und weitere vorbereitende Maßnahmen anordnete und überwachte.
Auf der ersten Kaperfahrt von Dezember 1915 bis März 1916 versenkte SMS Möwe Handelsschiffe mit 60 000 BRT und Kriegsschiffe mit 16 000 BRT. Am 16. Januar 1916 wurde der englische Passagierdampfer „Appam“ durch die „Möwe“ aufgebracht. An Bord befanden sich auch 20 deutsche Zivilisten, darunter drei Frauen und acht Kriegsgefangene von der Schutztruppe aus

Kamerun, so wie Goldbarren aus südafrikanischen Minen im Wert von einer Million Mark. Von November 1916 bis März 1917 wurden auf einer zweiten Kaperfahrt der „Möwe“ im Atlantik 20 Schiffe mit insgesamt 120.000 BRT versenkt. Dohna-Schlodien wurde nach seiner Rückkehr zum Flügeladjutanten Kaiser Wilhelms II. ernannt, der ihm folgendes Telegramm sandte: *Ich heiße Sie und Ihre tapfere Besatzung von Herzen in der Heimat willkommen. In dankbarer Würdigung Ihrer Taten, die für alle Zeiten ein Ruhmesblatt meiner Marine bilden werden, ernenne ich Sie zu meinem Flügeladjutanten. Wilhelm I. R.* Nikolaus Graf zu Dohna-Schlodien war einer von nur zwei deutschen Offizieren des Ersten Weltkriegs, die die höchsten militärischen Auszeichnungen der fünf wichtigsten deutschen Länder erhielten: den preußischen Orden Pour le Mérite, den bayerischen Militär-Max-Joseph-Orden, den Sächsischen Militär-Sankt-Heinrichs-Orden, den Württembergischen Militär-Verdienstorden und den Militär-Karl-Friedrich-Verdienstorden des Staates Baden. Die Kapitäne und Besatzungen der Hilfskreuzer erhielten den Beinamen „Piraten des Kaisers“, damit waren die drei Hilfskreuzer SMS Möwe, SMS Wolf unter dem Kommando von Fregattenkapitän Karl August Nerger, und SMS Seedadler unter Kapitänleutnant Felix Graf von Luckner gemeint. Nikolaus Graf zu Dohna-Schlodien bildete nach dem Ersten Weltkrieg ein Freikorps und kämpfte in Oberschlesien gegen polnische Freischärler. 1919 nahm er als Korvettenkapitän seinen Abschied und ergriff in Hamburg den Kaufmannsberuf. Seit Mitte der 1930er Jahre lebte er in Baierbach (heute Stephanskirchen) am Simssee in Oberbayern. 1956 starb er dort im Alter von 77 Jahren an einem Herzanfall.

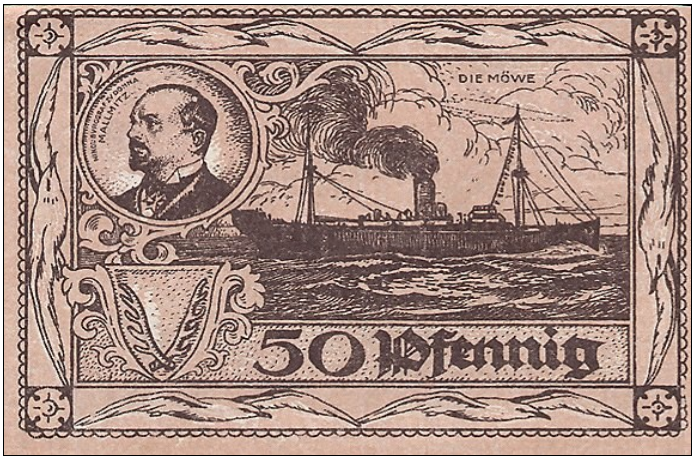

Mallmitzer Ersatzbanknote mit dem Bild von Nikolaus Burggraf und Graf zu Dohna-Schlodien und von seinem Kreuzer Möve.

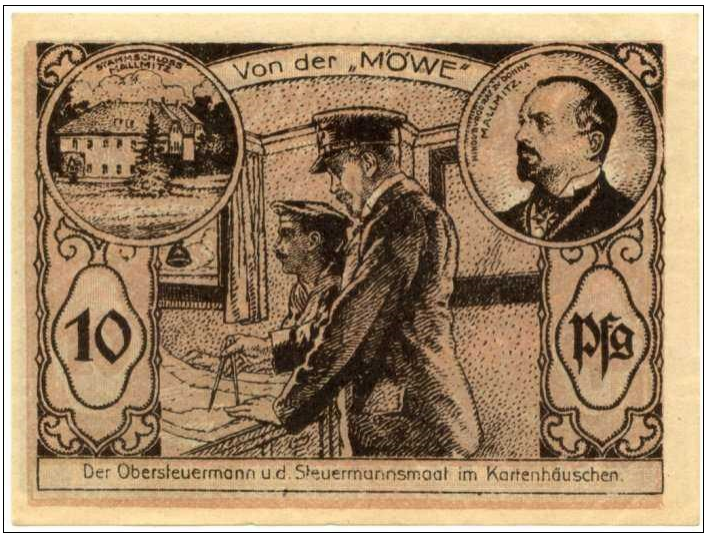

Mallmitzer Ersatzbanknote mit dem Bild von Nikolaus Burggraf und Graf zu Dohna-Schlodien und von seinem Schloss in Mallmitz.

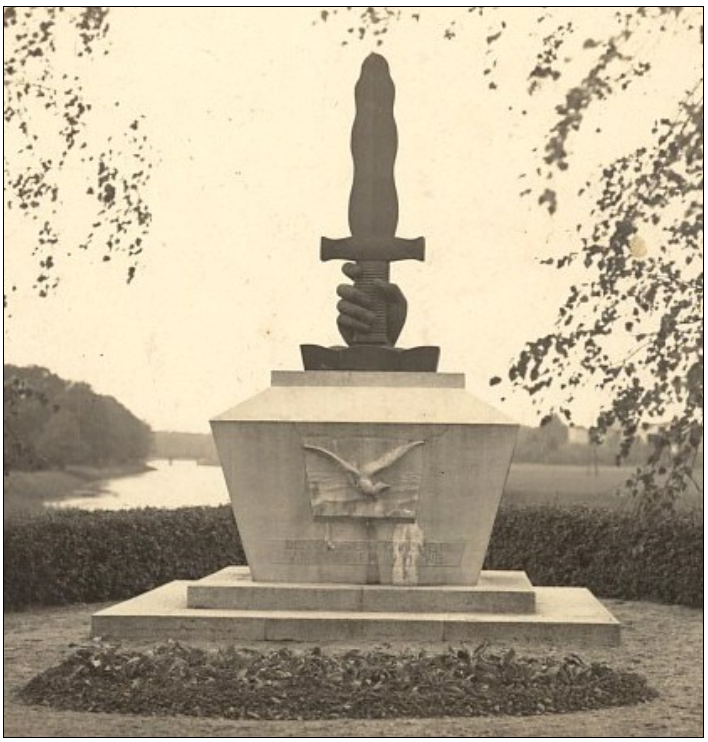

Möve-Denkmal in Sprottau eingeweiht von dem Kommandanten Nikolaus Burggraf und Graf zu Dohna-Schlodien in 1929.

Bibliografia

- Bena *Dzieje Puszczy Zgorzelecko-Osiecznickiej* 2001.
- Boryna *Sensacje Ziemi Szprotawskiej* 2000.
- Boryna *Tajemnice Szprotawy i okolic* 2001.
- Boryna *Boski Flins na Dolnym Śląsku, Łużycach i w Saksonii* 2004.
- Boryna *Klaus Haensch – Pomiędzy Szprotawą a Europą* 2005.
- Boryna *Tajemnice militarne Szprotawy na Dolnym Śląsku* 2006.
- Boryna *Raport z programu badawczego Wały Śląskie* 2006.
- Boryna *Raport o stanie turystyki w Gminie Małomice* 2007.
- Boryna *Program rozwoju turystyki w Gminie Małomice* 2007.
- Boryna *Oto historia regionu wykuta w kamieniu* w *Gazeta Wyborcza Zielona Góra-Gorzów* Wlkp. z dnia 2.01.2008.
- Boryna *Zapomniany Georg Steller* 2008.
- Chajewski *Zamek, którego nie ma* w *Tygodnik Żarsko-Żagański Gazety Lubuskiej* z dnia 23.02.2008.
- Chłopek *Świętoszów wczoraj i dziś* 1999.
- Dudek *Zjazd Gnieźnieński 1000r. jako wyraz realizacji polityki cesarstwa Ottonów wobec Europy Środkowo-Wschodniej* w *Szprotawski epizod Zjazdu Gnieźnieńskiego w 1000 roku* 2000 pod redakcją Szczegóły.
- *Gewesene und bekannte Flur- und Ortsnamen in und um Mallmitz* w *Mallmitz Chronik* reprint 1984.
- Gieysztor *Mitologia Słowian 2007.*
- Graber *Die Inventare der Nichtstaatlichen Archive Schlesiens Kreis Sprottau Herrschaft Mallmitz* 1925.
- Handke-Steller *Beschreibung der Schlesichen Kreise Sagan und Sprottau* 1968.
- *Heimatkalender für den Kreis Sprottau* 1941.
- *Heimatkalender für den Kreis Sprottau* 1942.
- Horyń *Historia obozów jenieckich w Świętoszowie* 2004.
- Hunze *Liebichau - das Dorf am Rande der niederschlesischen Heide* 1985.
- Kowalczyk *Wały Śląskie. Z zagadnień obrony stałej ziem polskich* w *Szprotawski epizod Zjazdu Gnieźnieńskiego w 1000 roku* 2000 pod redakcją Szczegóły.
- Lamparska *Tajemnice ukrytych skarbów* 1999.
- Majchrzak *Małomice – mój dom nad Bobrem* 1998.

- Matuszkiewicz *Geschichte der Stadt Sprottau* 1908.
- Matuszkiewicz *Das Speichergebäude des Johnsdorfer Gutshofes* w *Heimatkalender für den Kreis Sprottau* 1941.
- Matuszkiewicz *Aus der Geschichte der Stadt Sprottau* w *Unsere Sagan-Sprottauer Heimat* ze Stellerem1956.
- Matuszkiewicz-G.Steller *Unsere Sagan-Sprottauer Heimat* 1956.
- Muzeum Ziemi Szprotawskiej *materiały różne.*
- Nadleśnictwo Szprotawa *materiały różne.*
- Philler *Mallmitz Chronik* 1929.
- *Plan ochrony zabytków Gminy Małomice* aktualny.
- *Preuss. Messtichblatt Mallmitz 4458* 1901/1933.
- *Rozpoznanie warunków i możliwości rozwoju turystyki wodnej w oparciu o rozwiniętą sieć szlaków wodnych Dolnego Śląska (Studium)* 2003.
- Rymut *Nazwy Miejskie Polski* Tom VI, Kraków 2005, str. 491.
- *Silesia Inferior* (XVII wiek)
- *Sprottauer Jahrbuch* 1925
- *Sprottauer Jahrbuch* 1926.
- Steller *Das Johnsdorfer Schloss auf dem Schlossgut Girbigsdorf w Heimatkalender für den Kreis Sprottau* 1942.
- Steller *Zwei Dorfstudien aus Westschlesien Hartau und Langheinersdorf* 1961.
- *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Małomice* 2002.
- Szczegóła *Szprotawa i okolice przewodnik turystyczny* 1962.
- Szczegóła *Z przeszłości Szprotawy i okolic* w *Rocznik Lubuski* 1960.
- Szczegóła *Szprotawa w Polsce Ludowej* 1967.
- Szczegóła (pod red.) *Szprotawski epizod Zjazdu Gnieźnieńskiego w 1000 roku* 2000.
- Towarzystwo Bory Dolnośląskie *Magazyn pop.-nauk. Szprotawa i okolice & Bory Dolnośląskie* nr 2-4/2004.
- *Wie`s daheim einst war – Bildband von Mallmitz* 1993.
- Wółkowski *Stosunki polsko-niemieckie do roku 1000* w *Szprotawski epizod Zjazdu Gnieźnieńskiego w 1000 roku* 2000 pod redakcją Szczegóły.
- Wydawnictwo PLAN *Mapa turystyczno-przyrodnicza Bory Dolnośląskie* 2004.
- Wyrozumski *Wielka Historia Polski tom 2 Dzieje Polski Piastowskiej (VIII wiek – 1370)* 1999.

Spis treści

Od autora str. 4

I. Witamy w Gminie Małomice

Zielona wyspa w Borach Dolnośląskich str. 5
Położenie i dojazd str. 6
Charakterystyka geograficzno-przyrodnicza str. 6
Rzeźba terenu str. 7
Budowa geologiczna str. 8
Budowa hydrogeologiczna str. 9
Wody str. 10
Klimat str. 11
Bogactwa naturalne i gleba str. 12
Środowisko przyrodnicze str. 13
- Roślinność str. 13
- Świat zwierzęcy str. 13

II. Z przeszłości ziemi małomickiej

Rys historyczny str. 15
Powitanie Ottona III przez Chrobrego str. 18
Wały Śląskie str. 21
Chichy i Janowiec na pograniczu głogowsko-żagańskim str. 24
- Spichlerz w majątku Janowiec str. 25
- Janowiecki zamek w majątku Bobrzany str. 28
Z dziejów lokalnego przemysłu str. 31
- Metalurgia żelaza str. 31
- Browar i młyn w Małomicach str. 34
- Wyroby blaszane str. 34
- Ceramika budowlana str. 35
Z tajemnic II wojny światowej str. 36
Pierwsze lata powojenne str. 40

III. Ciekawostki historyczne

Kościół MB Niepokalanego Poczęcia w Małomicach str. 41
Kościół św. Jana Chrzciciela w Chichach str. 42
Pałac Diebitschów w Chichach str. 43
Pałace w Małomicach str. 44
Historia wykuta w kamieniu str. 46

Zasłużony Georg Steller str. 48
Zaginiony wynalazca Friedrich Gielczewsky str. 50
Jeziora Koberbrunn str. 51
Dąb „Baryłka masła” str. 54
Legendy str. 54
- Krzyż pokutny z Lubiechowa str. 54
- Kammler str. 54
- Martwy Szade str. 55
Pochodzenie nazwy Małomic str. 56
Dawne nazwy lokalne str. 57
Dawne nazwy miejscowości i ulic str. 60
Niepaństwowe archiwa Śląska str. 62
Kalendarium str. 63

IV. Informacja turystyczna

Informacja turystyczna i przewodnicy str. 74
Baza noclegowa str. 74
Szlaki turystyczne str. 74
Obiekty rekreacyjne i kulturalne str. 75
Zabytki i obiekty oraz miejsca o znaczeniu kulturowym str. 76
Obiekty kulturowe gminy Małomice zniszczone po 1945 roku str. 80
Walory przyrodnicze str. 80

Mallmitz in Niederschlesien *(deutsche Version)* str. 82
Möve-Kommandant aus Mallmitz *(deutsche Version)* str. 83

Bibliografia str. 86

Mapki poglądowe:
Mapa gminy Małomice
Plan centrum Małomic
Fragment gminy Małomice na mapie archiwalnej

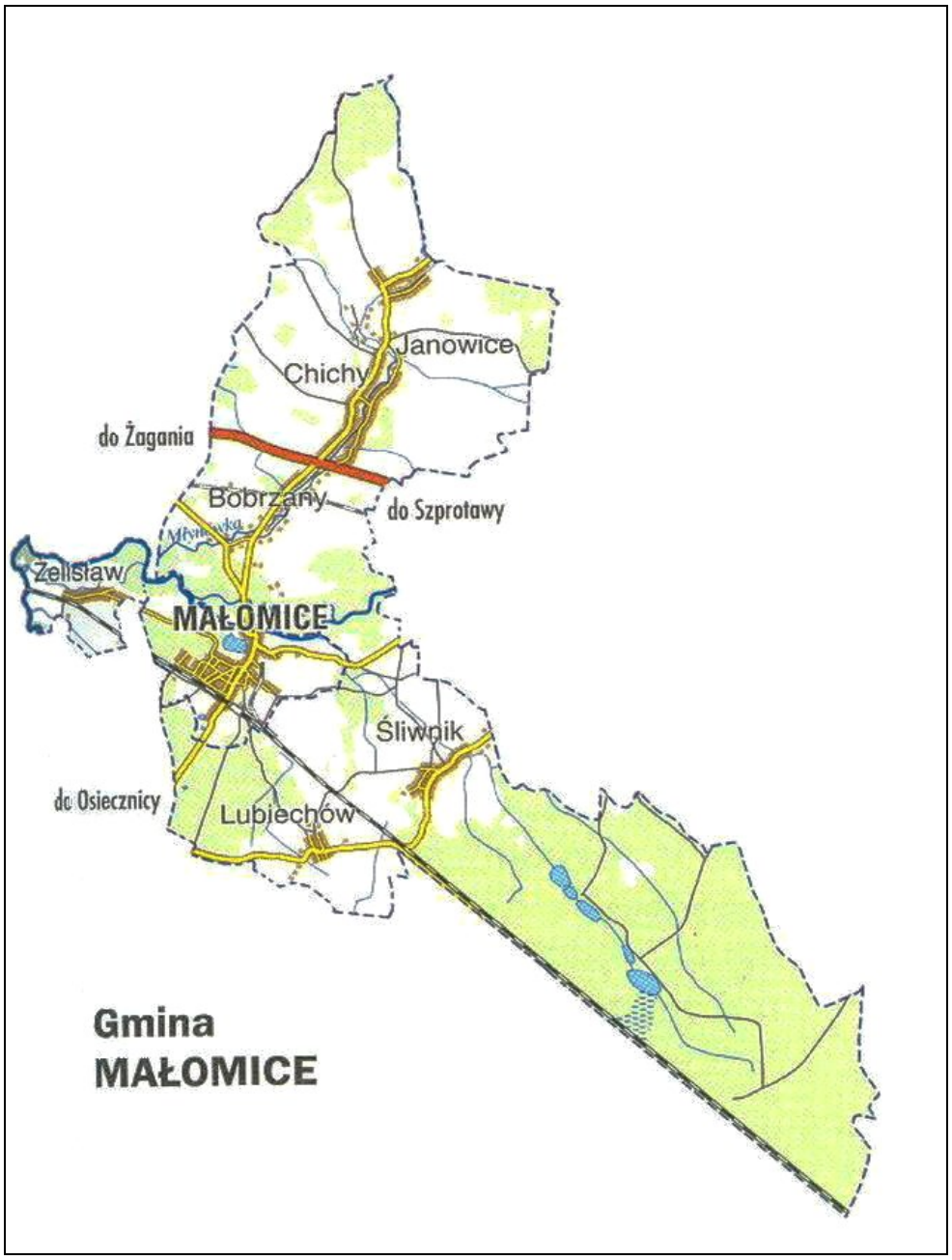

Mapa gminy Małomice.

Plan centrum Małomic.

Fragment gminy Małomice na mapie Preuss. Messtichblatt Mallmitz 4458 1901/1933.